

Driemaandelijks Tijdschrift
Nummer 54-55
(januari-juni 1997)

Inhoudstafel

- 3 **Paul HALTER**, *Editoriaal*
- 5 **Dr. Didier POLLEFEYT**, *De morele betekenis van de opstand van het ghetto van Warschau voor onze tijd.*
- 15 **Paul DE KEULENAER**, *Boortmeerbeek 1997.*
- 19 **Studiereis naar Auschwitz-Birkenau van 2 tot 7 april 1997** (*Paul de Keulenaer*)
- 25 **Verhandelingswedstrijd Schooljaar 1996-1997** (*Paul de Keulenaer*)
- 32 **Bibliografische Lijst** (*Paul de Keulenaer*)
- 36 **Mededelingen** ;
- *Nederlands Auschwitz Comité/Amsterdam*
  - *Katholieke Universiteit Leuven*
  - *15de verjaardag van de Auschwitz Stichting*
- 39 **Pedagogische diensten** :
- *Omkadering van schoolprojecten*
  - *Pedagogische voordrachten*
  - *Rondreizende tentoonstelling*
  - *Studiereis naar Auschwitz-Birkenau*
  - *Bezoek aan Breendonk*
  - *Gespecialiseerde bibliotheek*
  - *Gespecialiseerde fototheek*
  - *Verhandelingswedstrijd (reglement)*
  - *Joods Museum van Deportatie en Verzet Kazerne Dossin-Mechelen.*
- 43 **Boekbesprekingen**
- 45 **Publicaties toegezonden door de uitgevers**
- 49 **Nieuwe aanwisten van de bibliotheek**

Niet zonder enige emotie werp ik een terugblik op de weg die onze verhandelingswedstrijd, bestemd voor leerlingen van het secundair onderwijs, heeft afgelegd.

Zonder enge terughoudend durf ik te stellen dat de wedstrijd één van onze hoofdactiviteiten is, waarop we terecht fier kunnen zijn.

Het was Claire Duysburgh, vice-voorzitter van onze vriendenbond, die hem in 1965 opstartte, zij het nog zeer beperkt want toen was hij voornamelijk bestemd voor scholen uit de agglomeratie Brussel. Haar taak werd later overgenomen door Mariette Altorfer-Genard, nu onze ere-voorzitster. Omwille gezondheidsredenen kon zij niet langer deze opdracht naar behoren uitvoeren en werd zij in 1993 opgevolgd door Marcel Foubert.

Sinds het schooljaar 1995-1996 loopt deze wedstrijd ook het in het Nederlandstalig landsgedeelte onder het voorzitterschap van Paul De Keulenaer, beheerder van de stichting. De jury's zijn samengesteld uit leden van het inspectiekorps en leerkrachten uit alle netten. Zij zijn verantwoordelijk voor de bepaling van het thema, het beoordelen van de verhandelingen, het uitreiken van de prijzen. Terecht mag ik hier stellen dat zij, in het uitvoeren van deze niet altijd gemakkelijk taak, blijk geven van een grote betrokkenheid. Verder in dit nummer kan U over de wedstrijd schooljaar 1996-1997, nederlandstalig landsgedeelte meer lezen.

Voor deze wedstrijd kunnen we rekenen op de steun van de regionale en provinciale overheid. Sinds 1994 is de wedstrijd opgedragen aan Jacqueline Bernheim. Op het diploma dat uitgereikt wordt aan de laureaten staat te lezen : *«In herinnering aan Jacqueline (Brussel 1938-Auschwitz 1944), dochter van Olga en Paul Bernheim slachtoffer van de*

deportatie. Jacqueline werd vergast en verbrandt te Auschwitz op 6-jarige leeftijd.»

In 1993 heeft onze kampgenote Olga Kuperman-Bernheim, bij haar overlijden aan de Stichting een legaat overgemaakt, waardoor wij vandaag de herinnering aan haar dochter Jacqueline kunnen levendig houden.

De thema was dit jaar voor de nederlandstalige scholen :
De franse denker Paul RICOEUR (geboren in 1913) stelt :

«De onverdraagzaamheid van de anderen is de grens aan mijn eigen verdraagzaamheid.»

Is dit een goed uitgangspunt voor iemand in een democratie die zijn verantwoordelijkheid wil opnemen als lid in de samenleving ?

voor de franstalige scholen :

«Comment imaginez-vous l'avenir de notre pays ?

A votre avis comment concevoir les droits et obligations des citoyens ?

Que pensez-vous des appels récents qui peuvent mener à la délation ?

Quelle réflexion cela vous inspire-t-il en relation avec le nazisme et les autres totalitarismes ?»

Hiermee wil ik dan een verband leggen met de jeugd die recht heeft op een wereld waar de democratische uitgangspunten geen geweld worden aangedaan. Een komerlose toekomst komt hen toe. Hen even laten nadenken over deze wereld en de verantwoordelijkheid die zij hebben ten opzichte van zichzelf en de medemens is één van de hoofdbedoelingen van de verhandelingswedstrijd. Met ons studie- en documentatiecentrum willen wij dan tenvolle deze informatieopdracht blijven ondersteunen.

**Dr. Didier
POLLEFEYT
(F.W.O.-V.) Katholieke
Universiteit Leuven**

De morele betekenis van de opstand van het ghetto van Warschau voor onze tijd.

Van slechts gebeurtenissen kan gezegd worden dat ze deze eeuw zo grondig door elkaar hebben geschud als de nazi genocide die plaats vond in het hart van onze Europese beschaving. In het onnoemelijk lijden en de gewelddadige dood van zes miljoen joodse mannen, vrouwen en kinderen, onthult zich op unieke en exemplarische wijze het probleem waaraan de twintigste eeuw zich, ondanks alle zogenaamde menselijke en technische vooruitgang, niet heeft weten te ontworstelen : de haat tegenover de andere mens. Het kwaad van Auschwitz was geen spijtig accident, ergens in de marge van onze geschiedenis, dat we zo snel mogelijk kunnen vergeten. De giftplant van het Nationaal-Socialisme heeft wortel kunnen schieten in het centrum van de christelijke en moderne cultuur, in een land met grote religieuze en filosofische tradities, in een land van denkers en dichters, in een land van moderne, wetenschappelijke en technische vooruitgang. De slachtoffers van deze enorme morele catastrofe behoren daarom niet tot het verleden¹. In onze gedachten reiken ze vandaag een onmisbaar richtsnoer aan voor ons maatschappelijk handelen in de toekomst. Zij vormen een waarschuwing tegen de vernietigende krachten die ook vandaag nog in onze Westerse cultuur sluimeren in een bureaucratie zonder menselijk gelaat, in een wetenschap zonder humane inspiratie, in een ideologie zonder respect voor de vreemdeling, in een godsdienst zonder verdraagzaamheid, in een politiek zonder ethiek. De slachtoffers van het nazisme vergeten zou niet alleen hun tweede vernietiging betekenen maar zou op lange termijn bovendien een `postume overwinning'² van de onmenselijke logica van het nazisme met zich meebrengen. We moeten

¹Zie de stelling van Z. BAUMAN, *Modernity and the holocaust*, Cambridge, Polity Press, 1989.

²Naar de bekende uitdrukking van de joodse denker E. Fackenheim. Zie onze bijdrage D. POLLEFEYT, *Het joodse denken van Emil L. Fackenheim of de ontmoeting van Athene en Jeruzalem in Auschwitz, in De uil van Minerva. Tijdschrift voor Geschiedenis en Wijsbegeerte van de Cultuur* 12(3)(1996)157-176, p. 160-163.

ook aan de doden denken omdat de levenden ons lief zijn. In een tijd waarin antisemitisme, racisme en extreem-nationalisme in Europa opnieuw de kop opsteken en in naam van de zogenaamde 'academische vrijheid' de nazi kampen worden gebagatelliseerd en zelfs ontkend, is deze nagedachtenis allesbehalve een overbodige luxe : het is een morele plicht. De recente crisissen in Afrika en Europe zijn het tragische bewijs dat het gevaar van genocide nooit definitief tot het verleden behoort³. In het licht van de steeds toenemende betekenis van de *Shoah* als het symbool van het kwaad van deze eeuw, wordt duidelijk hoe de eeuwenoude getuigenis van het joodse volk voor de volkeren er na de Tweede Wereldoorlog een nieuwe morele betekenisdimensie heeft bijgekregen.

Wanneer wij vandaag met een onuitwisbare, diepe morele verontwaardiging en een intense menselijke betrokkenheid de slachtoffers van dit overweldigend kwaad herinneren, dan mag deze nagedachtenis ons niet enkel verlammen of ons overleveren aan een machteloos doemdenken. De *Shoah* is niet alleen het verhaal van de ontmenselijking van de mens. De *Shoah* is ook het verhaal van de mogelijkheid van de menselijkheid, zelfs in extreme omstandigheden⁴. En dit brengt ons tot het onderwerp van dit artikel, de morele betekenis van de opstand van het ghetto van Warschau, nu 54 jaar geleden. De opstand is zo'n belangrijk hoofdstuk in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog omdat het ons aantoonde dat zelfs in deze uitzichtloze omstandigheden mensen niet altijd geheel verlamd waren, maar de mogelijkheid ontwikkelden om zich weerbaar op te stellen, dat de mens niet alleen in staat is tot het kwaad, maar evenzeer tot menselijke waardigheid⁵.

Op 19 april 1943 hadden de Duitsers besloten het ghetto van Warschau zou worden leeggeruimd⁶. Op die manier hoopte men Hitler de volgende morgen, op diens verjaardag, te kunnen feliciteren met een jodenvrij Warschau. Op dat ogenblik woonden nog 40.000 van de oorspronkelijk 600.000 Poolse joden in het ghetto. De anderen waren al omgekomen door de industriële moordmachine van het nazisme. Het duurde langer dan verwacht, want de overgebleven bewoners van het ghetto wisten zich geruime tijd gezamenlijk tegenover een overmacht aan Duitse troepen en materiaal staande te houden. Op die manier verzetten zij zich tegen de laatste en totale deportatie van het kamp. De opstand dwong de nazi's om ondanks de beperkte wapenvoorzieningen van de opstandelingen, tanks, artillerie en zelf

³ R. BURGGRAEVE & J. DE TAVERNIER & D. POLLEFEYT, *Macht en onmacht van ethiek en religie in ex-Joegoslavië*, in *Ethische perspectieven* 5(3)(1995)139-142.

⁴ D. POLLEFEYT, *Victims of Evil or Evil of Victims ? Towards a Hermeneutic to Understand the (un)ethical Behavior of Victims of the Holocaust*, in H.J. CARGAS (ed.), *Unique Moral Problems of the Holocaust*, Saint Louis, Webster University Press, 1997 [binnenkort te verschijnen].

⁵ R. MINC, *Vingt-cinquième anniversaire du soulèvement du ghetto de Varsovie*, in *Journal Israélite Suisse* 68(1968)37-39, p. 37.

⁶ I. GUTMAN, *Warsaw Ghetto Uprising*, in ID., *Encyclopedia of the Holocaust*, New York, Macmillan Publishing Company, 1990, volume 4, p. 1625-1632.

vliegtuigen in te zetten. Slechts door het systematisch uitbranden van elk huis van het ghetto kon de opstand uiteindelijk bedwongen worden.

De confrontatie tussen de joodse opstandelingen en de Duitse militaire machine was een strijd van David tegen Goliath. De verdedigers van het ghetto koesterden absoluut geen illusies met betrekking tot de afloop van de strijd. Zij wisten dat hun vijand overmachtig, onverzoenlijk en zonder enig medelijden was. Zij waren bovendien helemaal geïsoleerd van de buitenwereld, gevangen op een ommuurde oppervlakte van drie vierkante kilometer, een eiland van levende skeletten, ondergedompeld in tranen en lijden. Vluchtmogelijkheden waren er niet. Zij dienden het nazistisch kwaad te bevechten in totale eenzaamheid : zonder enige systematische steun in de vorm van voedsel- of wapenvoorziening van buitenaf. De hongersnood in het ghetto bedreigde oponhoudelijk hun fysieke en geestelijke kracht. Zij konden niet rekenen, zoals bijvoorbeeld de Franse verzetsstrijders, op het contact met de bevolking in de dorpen, die hen welgezend was en hen in het geheim van wapens en voedsel voorzag. De eenzaamheid die op de joodse ghettobewoners woog, staat op pijnlijke wijze symbool voor de onverschilligheid en de vijandigheid waarmee het joodse volk in de loop van de geschiedenis zo vaak is omgeven geworden, soms zelfs tot op vandaag, en voor ons gebrek aan betrokkenheid bij zoveel minderheidsgroepen die vandaag lijden aan isolatie, discriminatie en onderdrukking.

De joodse verzetsstrijders wisten dat ze zouden sterven, maar bevochten in hun eentje de Duitse oorlogsmachine. In confrontatie met een onvoorstelbaar lijden en een onafwendbare geweldadige dood wisten zij toch nog in zichzelf de kracht te vinden om het kwaad te bestrijden. De opstand van het ghetto was niet slechts een gevecht tegen de nazitroepen die dit gebied dienden te evacueren, maar tegen de nazistische tirannie en brutaliteit als zodanig. Zij kozen er voor om te sterven met de wapens in de hand, eerder dan een anonieme en gewelddadige dood passief te moeten ondergaan. Alleen al het feit dat de joden zich tegen een oppermachtige vijand teweer hebben gesteld, verleent de opstand een morele kracht. De opstand in het ghetto realiseerde een morele doorbraak⁷. Het was een bewuste keuze voor een manier van waardig sterven en een symbool van strijdbaarheid. De opstandelingen waren geanimeerd door het verlangen om hun eigen waardigheid en de waardigheid van de

⁷ L. VEERMAN, *Opstand in getto van Warschau herdacht met documentaire*, in *Belgisch Israëlitisch Weekblad* van 22 maart 1989.

mens in het algemeen te redden. Hun opstand betekende een flagrante aanfluiting van de Duitse arrogantie en immoraliteit en zal daarom in de geschiedenis een belangrijke plaats blijven bekleden als een strijd voor de verdediging van de waardigheid van de mens en van onomstootbare morele waarden.

Ondanks alle heroïsme werd het ghetto uiteindelijk vernietigd door het vuur en waren er geen joden meer in Warschau. Op 25 mei 1943 kondigde de radio in Londen aan dat 'het barbaarse Duitsland zijn kracht en sterkte heeft bewezen door het bevechten van een kleine groep heroïsche mannen die hadden beslist gewapenderwijs te sterven, eerder dan in de handen van de vijand te vallen. Hoe pover, deze [Duitse] overwinning die op het [joodse] ghetto behaald werd!'⁸. De verzetslieden hadden niet de minste kans en toch waren zij eigenlijk de echte overwinnaars. De nazi's erkenden indirect de morele overwinning van de Poolse joden op het Duitse leger door het ter dood veroordelen van de commandant van de SS in Warschau, von Sommern, en door zelf de legende te verspreiden dat de opstandelingen in Warschau geen Poolse joden waren, maar 3000 Duitse deserteurs.

Het signaal voor de opstand in Warschau was het bekendworden van het lot van de joden die uit Warschau naar de kampen getransporteerd werden. De opstand in het ghetto van Warschau was daarmee de meest beschamende weerlegging van de aanklacht dat de joden zich als gedweë schapen naar het technologische inferno van de nazi's, de grootste slachtbank van onze eeuw heeft laten leiden⁹, een aanklacht die - hoewel onbedoeld - uitermate goed past binnen het oude antisemitische cliché van de laffe jood. De joodse opstand was daarentegen de allereerste, bewapende, stedelijke opstand tegen de nazistische bezettingsmacht, ondernomen op een ogenblik dat het Duitse oorlogsapparaat nog steeds een belangrijk deel van Europa in haar ijzeren greep hield, van de Atlantische Oceaan tot aan de Wolga, van de Baltische Zee tot aan de hoorn van Afrika. De opstand leverde hiermee een eerste bewijs, van joodse oorsprong, dat de zogenaamde 'almacht' van het nazisme figuurlijk en letterlijk 'aanvechtbaar' was. In dit eerste openlijke verzet tegen de Duitse bezetter kwamen dertig Duitsers om het leven en ging een immense opslagplaats in de vlammen op waarin meubelen waren opgeslagen die de nazi's hadden gestolen. De joodse opstandelingen leverden de wereld hiermee het bewijs dat de geest van weerbaarheid en recht-

⁸ Geciteerd in N.N., *Il y a 25 ans L'épopée du ghetto de Varsovie*, in *Journal Israélite Suisse* 68 (1968) 53-54, p. 54.

⁹ H. ARENDT, *De banaliteit van het kwaad. Een reportage*. Uit het Duits vertaald door W.J.P. SCHOLTZ, Amsterdam, Moussault's Uitgeverij N.V., 1969, p. 127.

vaardigheid steeds levendig kan gehouden worden, zelfs in de meest tragische situaties van absolute vertwijfeling. Met hun heldhaftige daden hebben zij in de meest donkere uren van de geschiedenis ook de onuitroeibare kracht van de hoop aangesproken en bij anderen versterkt. De opstand in Warschau stimuleerde tot opstanden onder de Poolse bevolking en in de kampen, zoals de antifascistische revolte in Bialystok en de gevangenenopstanden in de kampen Treblinka en Sobibor (1943).

De ongewone moed van die duizendkoppige groep van (meestal jonge) mannen en vrouwen is voor de komende generaties het bewijs dat de kracht van het overweldigende kwaad - al is het maar voor een beperkte tijd - steeds kan weerstaan worden, en dat wij de weg naar de vrijheid en de gerechtigheid nooit mogen opgeven. In hun morele opstandigheid kunnen vredelievende mensen in de hele wereld vandaag een aansporing zien om de strijd tegen despotisme en terrorisme in dienst van de vrijheid en de gerechtigheid, zelfs in de moeilijkste omstandigheden, voort te zetten. De weerbaarheid van de opstandelingen stond in schril contrast met de passieve houding die de Geallieerden op dat moment in de oorlog aannamen. Toen de opstand enkele dagen gaande was, publiceerde de joodse ondergrondse (ik citeer) 'in naam van de miljoenen joden die al zijn verbrand, vermoord of levend begraven, maar ook van hen die nog steeds vechten en tot deondergang gedoemd zijn' een oproep aan de Geallieerden om 'de gewetenloze vijand te treffen door een geweldige vergelding'. De Geallieerden reageerden echter in het geheel niet, tot grote teleurstelling van de vertegenwoordiger van het Pools-joodse verzet in Londen, Zygelboim. De man pleegde zelfmoord en liet een brief na met een bittere aanklacht over de houding van de wereldgemeenschap: 'Door werkeloos toe te zien hoe miljoenen hulpeloze gemartelde kinderen, vrouwen en mannen werden vermoord, hebben de volkeren zich op een lijn gesteld met de misdadigers'¹⁰. In onze tijd is in confrontatie met de genocides in Ruanda en ex-Joegoslavië opnieuw de immobiliteit en de machteloosheid van de wereldgemeenschap gebleken. De herdenking van de geschiedenis van het ghetto van Warschau betekent een oproep aan de wereldgemeenschap, om in het bijzonder aan de Verenigde Naties, om internationale organen en mechanismen te ontwikkelen die in de toekomst toelaten op een meer efficiënte en directe manier kan gereageerd worden op grove schending van de rechten van mens, waar ook ter wereld. De opstand fungeert hier als een belangrijke waarschuwing, dat het onmogelijke

¹⁰ Geciteerd in S. AKKERMAN, *Wij zullen niet op onze knieën sterven*, in *Gazet van Antwerpen* van 16 april 1993, p. 3.

lijk is om onverschillig of passief te blijven bij genocide, door welk volk ook begaan.

Een belangrijk aspect van het ghetto van Warschau wordt vaak over het hoofd gezien. De weerbaarheid van het joodse volk nam er niet alleen de vorm aan van gewapend, maar ook van cultureel en spiritueel verzet¹¹. Zelfs in de extreme omstandigheden van het ghetto kende het cultureel leven er - net zoals voor de oorlog toen Warschau een belangrijke joodse cultuurstad was - een ongelooflijke bloei. Er waren allerhande literaire en muzikale activiteiten, zoals theatervoorstellingen. Er werden joodse scholen opgericht waarin de aparte systemen van voor de oorlog, religieuze en seculieren, Poolse, Hebreeuwse en Jiddische scholen in een erg vruchtbare osmose traden. Er werden examens georganiseerd en diploma's uitgereikt. Er werden sociale activiteiten georganiseerd zoals de erg populaire soepkeukens. Tenslotte werd er in het ghetto clandestien gezongen, gebeden, gedanst en werden de joodse religieuze feesten gevierd. Het kwaad werd dus in het ghetto van Warschau niet alleen met wapens bevochten. Ook in het vieren van het Ware en het Schone werd de barbarij bevochten, niet alleen in grootse heroïsche daden, maar tevens in vele kleine dagelijkse uitingen van menselijke waardigheid, zorg en creativiteit¹².

In deze context leert de opstand ons dat een radicaal pacifistisch standpunt ten aanzien van het extreme kwaad uiteindelijk niet vol te houden is. Soms is gewelddadig, gewapend verzet noodzakelijk, nooit als doel op zich, maar als een proportioneel af te wegen middel waarmee men uitiem tracht een nog groter kwaad te vermijden of een halt toe te roepen.

De joden van het ghetto van Warschau hebben trouwens niet onmiddellijk voor het geweld gekozen. Op dit punt komt onherroepelijk de complexe en veel bediscussieerde rol aan de orde van de joodse raad van het ghetto van Warschau. Deze raad van ouden bevond zich in een weinig benijdenswaardige situatie en diende zowel de belangen van de eigen bevolking zo goed mogelijk te verdedigen als mee te werken aan de deportatie van de joden naar de dodenkampen. De zogenaamde 'verzetscollaboratie' van de joodse bestuursorganen stelde op de oprechte overtuiging dat de samenwerking met de Duitse vijand (door het uitleveren van een joodse minderheid) misschien de meerderheid van de joodse gemeenschap zou redden¹³. Openlijk joods verzet zou

¹¹ B. MARK, *L'extermination et la résistance des juifs en Pologne dans les années 1939-1944*, Varsovie, Institut de l'histoire juive, 1955, p. 11.

¹² T. TODOROV, *Face à l'extrême*, Parijs, Seuil, 1991, p. 71-72.

¹³ Zie de analyse van Z. VALKHOFF, *Leven in een niet-bestaan. Beleving en betekenis van de joodse onderduik*. Met een inleiding van J. WITHUIS, Utrecht, Stichting ICODO, 1992.

alleen maar de algemene Duitse maatregelen doen verscherpen. De treurige paradox bestond hierin dat de Duitsers de realistische joodse poging om te ‘redden wat te redden viel’ met groot raffinement gebruikten om te vernietigen wat te vernietigen viel. Zij die hard oordelen over de joodse raad van Warschau gaan echter voorbij aan de buitengewone omstandigheden waaronder de joodse raad diende te functioneren en die elk moreel oordeel over de grond van de zaak onmogelijk maken. De joodse raad werd met name gedwongen rationeel te reageren op een tegenstander die uiteindelijk de meest ontaarde logica nastreefde¹⁴. Slechts één partij treft hier schuld, zowel in de morele als de juridische zin van het woord, met name de nazi’s zelf, die op een geperverteerde wijze op de rechtmatige joodse overlevingsdrang inspeelden om een maximale rust en geleidelijkheid te creëren die noodzakelijk was voor het welslagen van hun gigantisch, immoreel opzet, de totale vernietiging van het joodse volk. En éénmaal deze ‘perversie van de rationaliteit’ duidelijk was geworden, werd het duidelijk dat slechts één alternatief meer overschoot om de menselijke waardigheid en vrijheid daadwerkelijk en symbolisch te verdedigen : de opstand en het gewapend verzet.

¹⁴ Z. BAUMAN, *On immoral reason and illogical morality*, in *Polin* 3(1988)294-301, p. 296

De opstand van het ghetto van Warschau heeft nog een andere tragische betekenis. Het vormt het keerpunt in de vernietiging van het joodse volk onder het Nationaal-Socialisme. Zolang er nog een groot ghetto bleef bestaan, leek de hoop nog gerechtvaardigd dat de nazi’s bereid zouden zijn, het bestaan van een aantal joden in bepaalde, beperkte gebieden te tolereren. De vernietiging van het grootste ghetto maakte definitief duidelijk dat deze hoop tevergeefs was en dat de intenties van de nazi’s inderdaad vastberaden en onomkeerbaar genocidaal waren. De datum van 19 april 1943 kan daarom beschouwd worden als de dag waarop het lot van het Oosteuropese jodendom definitief bezegeld werd. Ondanks de trots en de hoop die uit de herinnering aan deze datum kan geput worden, is het in de eerste plaats een datum die diepe rouw oproept om de slachtoffers en van intens medelijden met hun erfgenamen.

In het witte marmer van het monument dat in 1988 ter nagedachtenis van de opstand op de *Umschlagplatz* van Warschau geplaatst werd, staat een tekst uit het bijbelboek Job gebeiteld : ‘O Aarde, bedek mijn bloed niet, en mijn geroep vinde geen rustplaats’ (Job 16, 18). De innige verbondenheid in deze bijbeltekst van bittere woede om het

kwaad en inzet voor een menswaardiger toekomst had niet alleen het motto kunnen zijn van de opstandelingen van het ghetto van Warschau, maar biedt ook ons vandaag een richtlijn aan, namelijk dat alleen door het verleden te herdenken, wij de toekomst kunnen vrijwaren. De tragedie van het ghetto van Warschau en van het Europese jodendom, samen met de tragedie van alle door het Nationaal-Socialisme getroffen mensen en volkeren van de wereld, tonen aan welke destructieve krachten discriminatie, antisemitisme, racisme en totalitarisme kunnen vrijmaken. Ze dienen ook als een waarschuwing dat die krachten opnieuw op fatale wijze om zich heen kunnen grijpen. De genocidale aanval van het nazisme op het jodendom was tegelijk ook een poging om de uiterst waardevolle bijdrage van het jodendom aan onze cultuurgeschiedenis ongedaan te maken, namelijk het respect voor de vreemdeling¹⁵. Willen wij de boosdoeners geen postume overwinning bezorgen, dan zullen wij in de opvoeding en de politiek dit respect voor het vreemde als een positieve kans tot groei en als een ethisch appel moeten vertalen in de lesroosters van alle onderwijsnetten en op alle onderwijsniveau's enerzijds en in politieke besluitvorming en juridische voorschriften anderzijds¹⁶. Het strafbaar maken in ons land van racistische en revisionistische uitspraken kan als een belangrijke stap in deze richting beschouwd worden.

In het ghetto zongen de opstandelingen: 'Deze strijd is hard en laat ons zonder zwaard achter. Maar ons lijden is niet tevergeefs, want het morgenrood van de dageraad is al in de hemel te bespeuren, een dageraad die wij nooit zullen zien'¹⁷. Dit brengt mij tot een laatste dimensie van de morele betekenis van de opstand van Warschau. Vandaag hebben de erfgenamen van de opstandelingen van het ghetto van Warschau de zon mogen zien opgaan in de staat Israël. De moed van de verzetslieden van Warschau vormt een van de hoekstenen en grondslagen van de staat Israël. In de oprichting van de staat Israël spreekt de legitieme logica van Warschau: geen enkel volk kan zich veroorloven niet bekommerd te zijn om zijn weerbaarheid en veiligheid. Zichzelf als joodse gemeenschap nog langer machteloosheid opleggen zou voor het Joodse volk in het licht van de catastrofale Europese geschiedenis, maar ook van de actuele en onverbloemde Arabische (doods)bedreigingen ten aanzien van Israël volstrekt immoreel zijn. Net zoals elke andere staat heeft ook de staat Israël met haar binnentreden in de machts-geschiedenis de delicate gewichtsoefening moeten maken tussen legitieme politieke weerbaarheid en ethische raak-

¹⁵ Dit is de grondstelling van G. STEINER, *In Bluebeard's castle: some notes towards the re-definition of culture*, Londen, Faber & Faber, 1971 & ID., *The portage to San Cristobal of A.H.*, Londen, Faber & Faber, 1981.

¹⁶ Zie ons pleidooi in D. POLLEFEY, *De holocaust in het godsdienstonderricht*, in ID. & J. BULCKENS, *Niet lijdzaam toezien! Over de verwerking van lijden in de huidige (jongeren)cultuur* (Nikè-Reeks: theologische, liturgische en pastorale publikaties 34) Leuven & Amersfoort, Acco, 1995, 293 blz., p. 191-247.

¹⁷ Geciteerd uit A.F. KRAKOWSKI, *The last cry*. Uit het Frans vertaald door L. SIMMONDS, in *Jewish Chronicle* van 19 april 1968.

baarheid voor het vreemde. De keuze voor de realisatie van het vredesproces in het Midden-Oosten is hiervan het meest hoopgevende teken. In zijn toespraak in Warschau bij de 50ste verjaardag van de herdenking van de opstand in het ghetto op 19 april 1993 stelde de toenmalige Israëlische premier Yitzhak Rabin : ‘Wij zijn naar hier gekomen om tegen U en tegen onszelf te zeggen, dat alhoewel hier in het ghetto van Warschau de mensheid ons verraden heeft, dat alhoewel ons geloof in de mensheid hier weerlegd werd, wij blijven geloven in de diepe betekenis van het menselijke ras’¹⁸. In de dramatische moord op Rabin en in de vele schokkende aanslagen van terroristische organisaties op Israëlische doeleinden blijkt echter hoe kwetsbaarheid de ethiek, de vrede en de keuze voor de menselijkheid is. En toch blijft dit de enige weg om de morele boodschap van de *Shoah* voor onze tijd te actualiseren. De geest van de opstandelingen van het ghetto en van de slachtoffers van Auschwitz zal pas echt herboren worden wanneer deze zich uitdrukt in het steeds breder wordende front van verdedigers van de gerechtigheid en de vrede die elkaar de handen reiken over de grenzen van alle nationaliteiten en filosofische of religieuze verscheidenheid heen.

¹⁸ D. POLLEFEYT, *De delicate balans tussen politieke weerbaarheid en ethische kwetsbaarheid. Een Joodse visie op de moord op Rabin, in Ethische perspectieven* 6(1)(1996)21-24.

Paul DE KEULENAER BOORTMEERBEEK 1997.

Lid van Raad

van Bestuur

Op Zondag 13 april 1997 waren we aanwezig op de herdenkingsdag van de aanval op het XXste konvooi te Boortmeerbeek. Dit jaar had de plechtigheid een bijzonder karakter omwille van de aanwezigheid van overlevenden van dit transport en Robert Maistriau, lid van de verzetsgroep.

*Elie Wiesel zei onlangs : «**Vergeeten is een vervloeking, de kanker van de identiteit het is een boek waarvan men iedere dag een blad afscheurt... En ten slotte zijn er geen bladen meer**». Voldoende reden om dit uniek feit uit de geschiedenis van de deportatie te blijven herdenken. «Een geschiedenis die veel verder dan de regio gaat : één van de zeldzame universele boodschappen van moed, broederschap en heldhaftigheid.» (Nathan Ramet).*

Een terugblik...

Maandag 19 april 1943, vertrek van het XXste konvooi. 1631 mensen, waaronder 262 kinderen. Eén van hen is Suzanne Kaminsky nr. 215, geboren op 11 maart 1943., nauwelijks 39 dagen voor haar vertrek naar de dood. De oudste is nr. 584 Jacob Blom geboren op 7 augustus 1852. In dit konvooi tegelijkertijd de jongste en de oudste van de gedeporteerden.

De grote deportaties waren beëindigd. (juli-oktober 1942). Veel joodse mensen waren vast besloten zich niet te laten wegvoeren of, indien ze reeds vastzaten, om een vluchtpoging te wagen. Vanaf het XVIde en XVIIde konvooi, zijn er vluchtpogingen, respectievelijk 177 en 52. Men neemt zijn voorzorgen.

Het XXste konvooi, is anders bewaakt dan voorheen - een deel bewakers vooraan vlak achter de locomotief, de anderen achteraan-, geen 3de klascoupés meer maar goederenwagons, de deuren en raampjes vergrendel met prikkeldraad.

De trein N 801 verlaat rond 21 uur de Dossinkazerne. Rond 23 uur neemt de trein aan een lage snelheid de bocht tussen Boormeerbeek en Wespelaar. Op dat punt slagen Georges Livschitz, Jean Franklemon en Robert Maistriau, erin de trein tot stilstand te brengen. Slechts een 15-tal durven te ontsnappen. Over het gans belgische traject zullen niet minder dan 231 mensen ontsnappen, bijna de helft uit de 571 weggevoerden die tussen 4 augustus 1942 en 31 juli 1944, gepoogd hebben of er in geslaagd zijn te vluchten. 23 lijken zullen gevonden worden langs de spoorlijn.

Dinsdag 20 april 1943

Tusschen 3 en 4 uur v.d. nacht vertrekt uit Mechelen een duitse trein gevuld met jodenfamiliën die naar Duitschland gevoerd worden. Te Roosbeek springen vele dezer ongelukigen uit hun beestenwagens en worden bijgevolg of neergeschoten of gekwetst, anderen kunnen vluchten. Het roode kruis auto brengt vier doden naar t kerkhof, 10 gekwetsten naar t Hospitaal waarvan er dadelijk 2 sterven en een drietal worden gesnapt en in het torenken opgesloten.

Rapporten der voorvallen
Archief Tienen
Oorlog 1940-1948

(Tienen, Stadsarchief Hedendaag Archief XIX C 2 : Rapporten der Voorvallen, samengebracht door Jan Wauter, 1940-1948).

De meeste doden vallen tussen Tienen en Tongeren. Er waren die dag ook 8 licht en 3 zwaar gewonden. De 8 licht gewonden worden overgebracht naar het St. Jans-hospitaal te Tienen. Een korps gewapende Partizanen uit¹ Brussel besluit op vraag van het Comité de Défense des Juifs de gekwetsten op te halen. Er wordt besloten om de actie uit te voeren op 4 mei 1943. De 9 manschappen verplaatsen zich in 3 auto's, een Imperia, een opgeëiste Opel van het Rode Kruis en een Citroën van graaf Pierre Romanovitch - een provocateur ten dienste van verschillende Duitse politiediensten.

¹ Commandant Emile Lovenvirt, «Henri» Bailly, de chauffeurs Théophile «Hector» Staumont en Guillaume Cludts, David Lachman en Abraham Rozencwagg beide joodse partizanen, Aladar Rosner, Charles Pasternak en «Emile» Glaz.

Een veslag van Dokter Dewalhens :

Rapport sur l'enlèvement des Juifs

à l'Hôpital Civil de Tirlemont le 4 mai 1944.

² Boas Métea - echtg. Westheimer - (9.11.1904) Nr. 880 (later 19/XXIste K.), Goldring Marie (° 13.08.1919) Nr. 887 (later 18/XXIste K.), Miodek Ruchla - echtg. Marjenberg - (° 16.03.1903) Nr. 1280 (later 20/XXIste K.), Rozenszstein Dyna - echtg. Jablonski (° 20.05.1920) Nr. 1373 (later 48/ XXIIste A K.), Aronsfrau Léon (° 8.12.1887) Nr. 1426 (later 22/ XXIste K.) en Aronsfrau Leonore (8.09.1920) Nr. 1428 (later 23/XXIste K.), Muhlbauer Izyder (° 23.04.1909) Nr. 1406 (later 35/XXIste K.) en Heffner Naftali (° 27.04.1911) Nr. 1276 (later 15/XXIVste K.)

³ werd later weer opgepakt.

⁴ naam is verkeerd geschreven

⁵ zij was koerierster, naam is verkeerd geschreven.

Je venais de quitter le Dr. Sacréas au jardin derrière la maternité où il plantait des dahlias. J'ai consulté ma montre : il était 6h30 de l'après-midi. En arrivant dans le couloir, côté chirurgie, soeur Ursule en courant vient à ma rencontre en disant : «M.Dewalhens, on vient chercher des juifs, je crois que c'est le gestapo.» (J'ai appris que ces gaillards se sont fait passer pour des représentants de la gestapo.) Je me suis dirigé vers la salle où les juifs² étaient hospitalisés ; la porte était ouverte, et j'ai vu sortir, soutenus par des étrangers en civil, les nommés Muhlbauer³ et Hoffner⁴ Ils avaient l'air abasourdi. Mon intention était de demander de voir les papiers du chef de l'expédition.

M'adressant à deux hommes qui se trouvaient dans la salle j'ai dit : «Que faites-vous ? Où menez-vous ces gens ?» Un d'eux me répondit : «Nous venons les délivrer ! » (en français). J'ai quitté la salle avec l'idée de téléphoner à la police. Arrivé au bureau, j'ai constaté que les fils de l'appareil étaient coupés. Alors me dirigeants vers la sortie côté cuisine, j'ai vu qu'un homme armé d'une mitraillette (probablement) faisant la garde. Je lui ai crié : - «Qu'est-ce que vous faites ici ?» - Il m'a répondu : «Foutez-moi le camp !». Ce que j'ai fait évidemment ; Je suis retourné à la salle des juifs. On en sortait la nommée Rosenstein⁵. Il y avait encore deux hommes auxquels je me suis adressé en ces termes : «-Vous êtes fous vraiment, l'hôpital est surveillé, vous allez vous faire prendre et vous créer un tas d'ennemis. - «Ils me répondirent : - «Ne vous en faites pas, nous faisons ça tous les jours.» Alors ils m'ont empoigné, m'ont jeté sur une chaise, m'on lié les jambes et les poignets et ont essayé de m'étrangler avec une serviette. A ce moment critique on est venu appeler : «Il faut filer» et ils m'ont abandonné à mon sort. J'ai pu délier mes liens et le docteur Lerut a ouvert la porte qu'ils avaient fermée à clef derrière eux. Les soeurs qui étaient réunies dans le couloir côté cuisines m'ont empêché de sortir. Nous avons entendu la fusillade. Les Allemands sont arrivés quelques instants après avec un blessé léger que nous avons (Dr. van Lindt et Lerut) de suite soigné. Ce matin j'ai du faire une déclaration à la feldgendarmérie qui est identique à celle-ci. Parmi les gens qui ont enlevé les juifs il y en avait qui parlaient flamand. J'ai cru remarquer deux juifs.

Tirlemont le 5 mai 1943

(handtekening) ⁶

Bij het verlaten van het hospitaal opent de Imperia de reeks, volgt de Citroën met de 6 gewonden, gevold door de Opel van het Rode Kruis met Yvonne Limauge aan het stuur. Buiten vallen er schoten. De Partizanen kunnen ontsnappen, 's avonds werden zes gewonden, vijf vrouwen een een bejaarde man binnengebracht in de Dossinkazerne te Mechelen.⁷

⁷ Voor het artikel werd o.m. gebruik gemaakt van «*Dossier Brussel - Auschwitz, «De SSpolitie en het uitroeien van de Joden* - Maxime Steinberg - 1981, *L'étoile et le fusil, La traque des Juifs, 1942-1944*, volume II - Maxime Steinberg - 1986 en *Memoriaal van de deportatie der Joden uit België*- Serge Klarsfeld en Maxime Steinberg.

Studiereis naar Auschwitz- Birkenau van 3 tot 7 april 1997.

Een dag...

Vrijdag 4 april, de groep is al drie dagen in Polen. Er hebben zich tussen de deelnemers al verschillende groepjes gevormd. Zij zoeken mekaar op, wisselen ervaringen, gedachten en emoties uit... De overlevenden worden bestormd met vragen. Auschwitz-Birkenau. We het leggen het bezoek te voet af, het kamp, ongeveer 170 ha groot, is overweldigend. De getuigenissen van de overlevenden maken de deelnemers stil.

In de verte duikt het internationaal gedenkteken op, opgericht ter nagedachtenis van de slachtoffers die door het fascisme omgekomen zijn. We maken ons klaar voor de bloemenhulde. Ungar Pinkas rolt de vlag uit, al jaren doet hij dit, ook dit jaar, nochtans het gaat hem niet zo goed. Jacques zit een rolstoel, ook voor hem is het moeilijk, toch is hij weer daar. Jacques toch ! Paul Halter, de voorzitter spreekt de mensen toe, ik sta naast hem en vertaal, ook hij is vermoeid. Wezenloos staren zij in de verte.

De bloemenhulde op de plavuizen :

*LAAT DEZE PLAATS EEUWIG
EEN KREET VAN WANHOOP ZIJN
EN EEN WAARSCHUWING AAN
DE MENSHEID. HIER HEBBEN
DE NAZI'S OMSTREEKS
ANDERHALF MILJOEN MANNEN
VROUWEN EN KINDEREN,
VERMOORD VOORNAMELIJK
JODEN UIT VERSCHILLENDE
EUROPESE LANDEN.
AUSCHWITZ - BIRKENAU
1940 - 1945*

Een bloem hier, een bloem daar, een gedachte...

Eens zullen de getuigen er niet meer zijn, misschien niet zo toevallig kijk ik in de richting van Lydia Chagoll. Op zulke ogenblikken heb ik veel aan haar, woorden zijn hier overbodig. De deelnemers vragen de overleefden om samen te gaan staan voor een groepsfoto. Zij zijn er vandaag nog. Paul Halter roept me : «Kom erbij je bent ook één van ons... !» Niettegenstaande de kilte van de regen voelen we mekaars warmte. Voor hoelang nog. En hier denk ik dan weer aan Maurice Goldstein, overleden in de zomermaand van 1996. Overlevende van Auschwitz, beheerder van de stichting, voorzitter van het Internationaal Auschwitzcomité. Zijn echtgenote Rosa getuigt, met een kracht sterker dan ooit. We slenteren naar de vijvers waar indertijd de asse werd uitgestrooid. Sinds kort ligt hier ook de asse van Olga Bernheim. Moeder en dochter Jacqueline zijn verenigd nu.

We slenteren naar de uitgang, de autocars staan er, de deelnemers stappen op. Paul Halter knijpt in mijn hand.

De laatste avond...

Naast de traditionele deelnemers - leerkrachten, vormingswerkers, syndicaal afgevaardigden... - is het altijd prettig vast te stellen dat we ook één of meerdere laureaten van de verhandelingswedstrijd in ons midden kunnen verwelkomen. Dit jaar waren dat Leen BAETEN en Bram DE GEETER achtereenvolgens laureaten van de provincie Antwerpen en Oost-Vlaanderen, Véronique LEBACQ en Claude REMACLE, laureaten van de provincie Henegouwen en Namen.

Hen volgen op deze reis is een bijzondere en tevens aangename bezigheid. Niet alleen praten we met deze jongeren over hun leefwereld, over de gewone dagelijkse dingen, over de school... gebruiken we samen met hen de maaltijden, zoeken we hen soms op na de uitstappen, maar gaan we ook met hen een eind mee in deze «andere wereld». Hoe ervaren zij de bezoeken, welke zijn hun contacten met de overlevenden, op welke manier hebben zij een inbreng in de debatten, hoe verwerken zij dit alles, wat doen zij ermee ?

«Het is een gruwelijk verhaal dat is verteld. Over dit onderwerp zijn honderden boeken verschenen. Nooit zal hun aantal groot genoeg kunnen zijn. Nooit te vaak kan worden gezegd wat er is gebeurd in het satanische spel dat Adolf Hitler en de zijnen hebben gespeeld, met een decor waar geen mensenoog zonder levenslange huiver kan naar kijken.»
(Lize Stilma, *Pardon, het was gisteren.*)

Heel even laten we hen alleen, alleen met de stilte ! Het is de taal die we hanteren willen wij mekaar iets duidelijk maken.

Op het einde van de reis vragen we, hoe zij tegen dit alles aankijken en of ze over hun ervaring een korte reflectie willen geven. Naast de korte indrukken die geformuleerd werden door de verschillende laureaten willen graag de tekst van het lied weergeven dat die avond gebracht werd door Claude Remacle en Agnès Dunesme, leerlinge van het Atheneum Catteau te Brussel. Claude kende de tekst uit haar hoofd en schreef deze op voor Agnes. 's Avonds na de bezoeken studeerden de meisjes tekst en muziek in. Claude was de drijvende kracht achter dit alles en slaagde erin om haar reisvriendin te begeisteren om samen het lied te brengen. De andere deelnemers aan de reis werden stil van deze evocatie, de kampoverlevende pinkten een traan weg... de jeugd is toch hoopvol !

*Ils étaient 20 et 100, ils étaient des milliers
Nus et maigres, tremblants dans ces wagons plombés
Qui déchiraient la nuit de leurs ongles battants
Ils étaient des milliers, ils étaient 20 et 100
Ils se croyaient des hommes n'étaient plus que des nombres
Depuis longtemps leurs dés avaient été jetés
Dès que la main retombe il ne reste qu'une ombre
Ils ne devaient jamais plus revoir un été
La fuite monotone et sans hâte du temps
Survivre encore un jour, une heure, obstinément
Combien de tours de roues, d'arrêts et de départs
Qui n'en finissent pas de distiller l'espoir
Ils s'appelaient Jean-Pierre, Natacha ou Samuel
Certains priaient Jésus, Jéhovah ou Vishnu
D'autres ne priaient pas, mais qu'importe le ciel
Ils voulaient simplement ne plus vivre à genoux
Ils n'arrivaient pas tous à la fin du voyage
Ceux qui sont revenus peuvent-ils être heureux
Ils essayent d'oublier étonnés qu'à leur âge
Les veines de leurs bras soient devenues si bleues
Les Allemands guettaient du haut des miradors
La lune se taisait comme vous vous taisiez
En regardant au loin, en regardant dehors
Votre chair était tendre à leurs chiens policiers
On me dit qu'à présent, que ces mots n'ont plus cours
Qu'il vaut mieux ne chanter que des chansons d'amour*

*Que le sang sèche vite en entrant dans l'histoire
Et qu'il ne sert à rien de prendre une guitare
Mais qui donc est de taille à pouvoir m'arrêter
L'ombre s'est faite humaine, aujourd'hui c'est l'été
Je twisterais les mots s'il fallait les twister
Pour qu'un jour les enfants sachent qui vous étiez
Vous étiez 20 et 100, vous étiez des milliers
Nus et maigres, tremblants dans ces wagons plombés
Qui déchiriez la nuit de vos ongles battants
Vous étiez des milliers, vous étiez 20 et 100.*

(Jean Ferrat.)

Hoe het verder ging....

Iedere deelnemer verwerkt de studiereis op zijn eigen manier. Met de opgedane ervaringen wordt achteraf wel iets gedaan. Kampoverlevenden worden uitgenodigd voor lezingen, tentoonstellingen worden georganiseerd....

Wat doen jongeren met deze reiservaring ?

Graag laat ik Claude REMACLE aan het woord. Haar artikel verscheen op 29 juni in de schoolkrant *Main dans la main* :

de begeleidende tekst

Ginder in Auschwitz, noemden zij ons de erfgenamen van het geheugen, zij hebben ons de zware taak opgedragen door te geven wat mensen andere mensen hebben doen ondergaan, daarom heb ik vandaag mijn pen genomen. Meteen toen ik van deze reis thuis kwam heb ik aan mijnheer Dumont een ontmoeting voorgesteld met René Raindorf. Zo heeft dan deze man, die ik enorm bewonder, op 20 mei de leerlingen van het 6de jaar en het 7de jaar beroeps deelachtig gemaakt in zijn ervaringen. Ik heb beloofd mij als draagster van het geheugen mijn uiterste best doen.... aarzel niet mij te contacteren voor verdere informatie. U kan altijd bij mij terecht voor het adres van de Auschwitzstichting, die jaarlijks voor leerkrachten en de laureaten van de verhandelingswedstrijd een studiereis organiseert naar Auschwitz.

De erfgenamen van het geheugen.

AUSCHWITZ, BIRKENAU, MONOWITZ. Drie woorden, gisteren nog onbekend, roepen vandaag voor mij de wreedheid van het verleden op.ter plaatse zei men mij : «Stel je voor !». Ik zou willen dat jullie allemaal vandaag zich werkelijk zouden kunnen inbeelden wat het geweest moet zijn...

Ik stap, langzaam, de omgeving observerend, me afvragend welke wreedheden ik vandaag nog ga zien.Ik ga de cinemazaal binnen. De lichten doven. Het is een zwart-wit film, men ziet de bevrijding van de kampen, de gemeenschappelijke graven, kinder-en babylijkjes netjes op een rij, de immense massagraven, lichamen onderste boven opgestapeld zonder enige respect. De overlevenden ? Magere skeletten, onbekwaam alleen te stappen... Een blik opzij naar de mensen naast mij... Hebben zij dat allemaal moeten doorstaan ?

Met grote verslagenheid door deze beelden van de dood verlaat ik de zaal. Ik ga naar het belgisch blok, een museum dat het leven weergeeft van de Belgen gedurende de Tweede Wereldoorlog, paneel na paneel, andere beelden, ander leed, overal de DOOD...

Vervolgens een grote lege zaal, bij het binnenkomen op de muur links twee zinnen, de ene in het Duits, de andere in het Hebreeuws. In de vloer, in het midden van de plaats, een glasraam versierd met de Davidster. Ik kom dichterbij... twee kleine witte zakjes... asse van overleden joden. Wie zou zijn hart niet voelen ineenkrimpen ?

Muziek weerklinkt, een gebed in het Hebreeuws. De andere deelnemers, gevolgd door overlevenden komen binnen, allen hebben hetzelfde gevoel als ik.Allemaal, een ernstige blik, de ogen neergeslagen, zwijgen we, de melancholische muziek stroomt onze aderen binnen.

De atmosfeer is drukkend en wordt hoe langer hoe drukkender. De muziek houdt op, twee dikke tranen lopen over mijn wangen.Ik blijf enige tijd in het schemerdonker, om mijn emoties voor de overlevenden, waarvan ook enkele wenen, te verbergen.

Ik ga naar buiten, de vrije lucht in, ik adem diep om weer tot bewustzijn te komen. Ik stap naar mijn vrienden en barst in tranen uit, teveel om voor mij alleen te houden...

Mocht U bij de beschrijving van deze volkerenmoord, de afschuw kunnen voelen... dan alleen maar kan U begrijpen waarom het onze taak is te zeggen wat mensen aan andere mensen hebben aangedaan, waarom U voor Ruanda moet bang zijn, waarom U niet onverschillig kunt blijven.

Claude REMACLE 6de jaar A.

Nu al kijken we uit naar de volgende reis.

Verhandelingswedstrijd Schooljaar 1996-1997.

Zoals de voorzitter reeds stelde in zijn editoriaal wil de verhandelingswedstrijd de jeugd aanzetten tot een reflectie over de wereld van vandaag met het oog op de toekomst, met de zekerheden die ze heeft over de wereld van gisteren. De voorbije maanden werd ons land meermaals geconfronteerd met feiten allerhande welke hun beslag kregen in evenveel commissies. Dit mag echter voor de jongeren geen aanleiding zijn om het vertrouwen in de werking van de democratie te verliezen meer zelfs, de gebeurtenissen kunnen een aanleiding zijn om zich nog meer te bezinnen over het goed functioneren binnen het systeem waardoor de waarde ervan kan aangetoond worden. Ook dit schooljaar konden we ons verheugen op een behoorlijke deelname aan onze verhandelingswedstrijd met uitzondering van de provincie Vlaams Brabant waarvan we dit schooljaar tot onze grote spijt geen enkele inzending binnen kregen. Algemeen dienen we toch wel op te merken dat het niveau van de verhandelingen nogal sterk varieerde.

Het thema waarrond de leerlingen moesten denken was :
De franse denker Paul RICOEUR (geboren in 1913) stelt :

*«De onverdraagzaamheid van de anderen is de grens
aan mijn eigen verdraagzaamheid.»*

Is dit een goed uitgangspunt voor iemand in een democratie die zijn verantwoordelijkheid wil opnemen als lid in de samenleving ?

Geen gemakkelijke opdracht, die niet altijd op de juiste manier werd benaderd.

De laureaten kregen uit handen van één van de juryleden of de voorzitter van de westrijd een cheque aangeboden van 5.000 fr. een waardebon om gratis deel te nemen aan de jaarlijkse studiereis naar de vernietigingskampen van Auschwitz-Birkenau.

De laureaten dit schooljaar zijn :

Liora NEISS
Laureaat voor de Provincie Antwerpen
Israëlitische scholen
Jesode Hatora-Beth Jacob, Antwerpen.

Deze weldoordachte uitspraak wil eigenlijk aantonen dat onze eigen verdraagzaamheid zwaar op de proef wordt gesteld door de onverdraagzame houding van anderen. Vaak is het gewoonweg onmogelijk om braafjes te blijven zwijgen als anderen schaamteloos hun racistische en discriminerende houding tentoonspreiden. Dan is het niet de wil, maar de mogelijkheid die ontbreekt om verdraagzaam te zijn. We mogen aan die impuls echter niet te snel toegeven, willen we de democratie respecteren.

Het begrip verdraagzaamheid beslaat een heel breed oppervlak en er kan urenlang over gedebatteerd worden. Aan de ene kant betekent het dat iedereen over een eigen mening mag beschikken en hierin moet worden vrijgelaten, m.a.w. iedereen moet die mening of levenswijze tolereren, al gaat hij er zelf niet mee akkoord, wat natuurlijk ook zijn recht is. Dit is het grondbeginsel van een democratie en deze situatie dient dus te worden nagestreefd en gerespecteerd.

Aan de andere kant bestaat er dan geen limiet, waarbij de grens van verdraagzaamheid ruimschoots wordt overschreden en we de andere zijn mening niet moeten of kunnen tolereren ? Als iemand een mening heeft die recht indruist tegen alles wat ethisch en menselijk is, moeten we hem dan laten begaan ?

Dit twistpunt kunnen we goed illustreren aan de hand van een dagelijks en actueel voorbeeld. Momenteel steken talloze neonazistische bewegingen de kop op. Zij beweren o.a. dat de holocaust slechts een macaber verzinsel is van op geld beluste joden die er zelf beter van trachten te worden. In zo'n geval gaan zelfs de haren van de meest tolerante persoon ter wereld recht overeind staan.

Op vele plaatsen - in Duitsland en elders - pogen ze dit soort uitspattingen te vermijden of tenminste onder controle te houden door wetten uit te vaardigen en strenge straffen op te leggen aan eenieder die zich spottend of minachtend over de oorlog uitlaat. Al kunnen we de gedachtenkronkel van een mens of een groep van mensen hiermee niet bedwingen, toch is dit een noodzakelijke maatregel, want zo worden de overlevenden van de holocaust tenminste niet publiekelijk geconfronteerd met pijnlijke beweringen en onverdraagzaam gedrag.

De staat mag echter enkel ingrijpen als de limiet echt wordt overschreden. Iemand die de verantwoordelijkheid op zich wil nemen om verdraagzaamheid in de wereld te promoten, moet zelf blijk geven van uiterst grote verdraagzaamheid en zeker niet voor het minste of geringste op zijn tenen zijn getrapt. Het is aan de overheid om de grenzen van het wederzijdse begrip in overleg met elkaar vast te leggen.

Al met als vormt de titel dus niet zo'n goed uitgangspunt voor een democratische houding, daar er in een democratie welis waar tot op zekere hoogte - ruimte moet zijn voor ieders mening en levensstijl.

Karolien LEONARD

*Laureaat voor de Provincie Limburg
Onbevleete Ontvangenis, Tongeren.*

Een democratische samenleving, zoals deze waarin wij leven, houdt in dat iedereen moet rekening houden met het standpunt van de andere en dat het de meerderheid is die uiteindelijk zal uitmaken hoe de samenleving georganiseerd zal zijn.

Een samenleving kan slechts democratisch blijven als aan een aantal basisprincipes voldaan wordt. Naast onder andere vrijheid van meningsuiting en algemeen stemrecht is de verdraagzaamheid zeker één van deze steunpilaren van de democratie.

Vraag is echter hoever deze verdraagzaamheid moet gaan wanneer men te maken krijgt met stromingen die onverdraagzaamheid prediken, of met andere woorden : kan men in het verdedigen van verdraagzaamheid zo ver gaan dat men zelf als onverdraagzaam dreigt beschouwd te worden ?

Kan men bijvoorbeeld het hardnekkig afwijzen van politieke partijen, die zich onverdraagzaam opstellen ten opzichte van bepaalde mensengroepen omwille van hun huidskleur of seksuele gaardheid, in strijd vinden met verdraagzaamheid ?

Was het niet de morele plicht van ieder mens om, zelfs in een «democratisch» aan de macht gekomen regime zoals Nazi-Duitsland de verdraagzaamheid te blijven handhaven zelfs als dit betekende onverdraagzaam te moeten zijn tegenover de wetten van dit regime. Of, andersgezegd, door verdraagzaamheid tegenover de joden en andere uitgestotenen te blijven verdedigen ging men regelrecht in tegen de door de meerderheid opgelegde onverdraagzame voorschriften.

Ook in deze tijd zien we fundamentalistische strekkingen de kop op steken. Als we het principe van de vrije meningsuiting zouden volgen zou dit betekenen dat we verdraagzaam zouden moeten zijn tegenover deze strekkingen. Aangezien deze zelf echter onverdraagbaar zijn dienen we, volgens mij, niet naïef te zijn maar hen op een overtuigende manier proberen duidelijk te maken dat, naast vrije meningsuiting, verdraagzaamheid een noodzaak is voor een gezonde democratische samenleving.

Daarom ben ik van mening dat als men een democratische samenleving in stand wil houden men inderdaad niet onbeperkt verdraagzaam kan zijn doch verplicht is een aantal grondprincipes te blijven verdedigen tegen stromingen die zelf ideeën propageren die steunen op onverdraagzaamheid.

Stein VERHOEVEN

*Laureaat voor de Provincie Oost-Vlaanderen
Sint-Maartensinstituut, Aalst.*

Onverdraagzaamheid is als een eeuwenoud fenomeen ; doorheen de geschiedenis hebben mens, maatschappij, religie, ... mensen die «anders» zijn, vervolgd en uitgemoord. De oude Grieken beschouwden iedereen die geen Griek Sprak als barbaren en dus als minderwaardig. De Romeinse keizers probeerden met alle middelen de christenen klein te krijgen. In de middeleeuwen stonden moslims en christenen onwille van hun godsdienst tegenover elkaar en werden joden vervolgd als de terechtstellers van Christus. In de twintigste eeuw bereikte de onverdraagzaamheid haar hoog-

tepunt : in Duitsland werd ze zelfs een van de hoofprincipes van een politieke ideologie : het Nazisme.

Hoe kunnen vooroordelen nu ontstaan ? Volgens mij is de grootste reden de angst voor het vreemde, het ongewone. Dit is volgens mijn mening bij de mens aangeboren. Sommigen kunnen er zich van verlossen, maar de meesten mensen kunnen er zich niet van losmaken. Een andere oorzaak is een negatieve ervaring waardoor sommigen gaan veralgemenen. Het is wel bizar dat die veralgemening alleen gebeurt met mensen die anders zijn. Als men bijvoorbeeld door landgenoten aangevallen wordt, is er vaak geen veralgemening, terwijl dat bij een aanval van vreemdelingen wel het geval is. Een laatste reden is indoctrinatie. Mensen horen van gezaghebbende instanties (politieke partijen, godsdienst, onderwijs, ...) altijd dezelfde vooroordelen en geraken uiteindelijk ervan overtuigd.

Ik meen dat de stelling van de Franse filosoof voor een groot gedeelte waar is, maar toch geen goed uitgangspunt voor iemand die zijn verantwoordelijkheid wil opnemen in de democratie kan genoemd worden. Het is een feit dat wanneer iemand geïsoleerd wordt omwille van zijn anders zijn, hij die personen gaat wantrouwen of ze zelfs aanvalen. Het gevaar van deze stelling is echter dat men kan gaan veralgemenen : «Een individu uit een groep valt mij aan, dus heel de groep valt mij aan». Daarenboven steunt de stelling op het principe van oog om oog, tand om tand : «de een verdraagt mijn niet, dus ik verdraag hem ook niet».

Zo'n houdingen zijn natuurlijk nefast voor een maatschappij en een democratie : Hitler had in zijn jeugd negatieve ervaringen met o.a. de aristocratie en de joden, met de rampzalige gevolgen die eruit voortvloeiden. Als iemand tegenover mijn onverdraagzaam is, zal ik mij niet verlagen om zelf onverdraagzaam te zijn ; dat geeft alleen maar meer problemen en haatgevoelens. In een democratie, die toch steunt op verdraagzaamheid, moet men de mening van een ander respecteren, ook al valt hij je aan met vooroordelen. Het is beter om die persoon te overtuigen dan hem te gaan haten.

Ik heb zelf, als homosexueel, al veel ervaringen gehad met vooroordelen en in het begin, wantrouw je die personen natuurlijk. Maar ik heb toch geprobeerd om ze van hun vooroordelen af te halen. Bij sommigen lukt dat, bij anderen dan weer niet. Persoonlijk vind ik het jammer dat mensen aan hun vooroordelen blijven hangen en niet inzien

dat die vooroordelen vaak clichés zijn : er bestaat niet zo iemand als dé Marokkaan, dé jood, dé homoseksuel. Iedere mens is uniek, heeft eigen kenmerken en hun een etiket opplakken, doet het individu ten zeerste onrecht aan.

Het standpunt van Paul Ricoeur is geen goed begin voor iemand die in een democratie wil meefunctioneren. Het leidt alleen maar tot meer onverdraagzaamheid en haat. Een democratie waar iedereen toch zijn mening kan zeggen, is eerder beter gediend met een constructieve dialoog waarmee men vooroordelen uit de wereld kan helpen.

Maaten VANDENBUSSCHE
Laureaat voor de Provincie West-Vlaanderen
Sint-Godelieve College, Gistel.

In deze tijden van algehele crisis en werkeloosheid, van een hoogconjunctuur van facisme en racisme, is de titel van dit werkstuk meer dan ooit actueel. Vorig weekend voerde het Vlaams Blok tijdens een ietwat late 1 mei manifestatie een ontslagen Renaultarbeider op die moest getuigen dat alle miserie en ellende de schuld is van de socialisten en de migranten. Holle frases en al een eeuwigheid achterhaalde leuzes, die alleen terug te voeren waren tot de megahit «Eigen volk eerst», werden gescandeerd.

Vluchtelingen worden in de administratieve heksenketel die Brussel voor hen is, van het kastje naar de muur gestuurd. In een muf lokaaltje worden ze onderworpen aan urenlange ondervragingen. Wanneer ze zich op straat vertonen worden ze geen moment met rust gelaten. Of ze moeten, aldus menig verlichte geest, terug naar hun land. Of ze worden door de politie op hun identiteit gecontroleerd. Soms meermaals daags, en door dezelfde agenten. Routinecontrole heet zoiets.

Ergens in datzelfde Brussel, gezeten op dure stoelen, beslist de regering dat het asielbeleid nog maar eens verstrengd moet worden en de geldkraan voor opvangcentra wordt dichtgedraaid.

En dan durven wij migranten te verwijten wantrouwig te zijn, zich terug te trekken, zich niet genoeg te integreren... Je zou voor minder.

Maar zo raak je nergens natuurlijk, want de vicieuze cirkel heeft zich gesloten. En wie gaat de eerste stap zetten om die cirkel te doorbreken ?

Het is inmiddels duidelijk dat de VB-strategie waarbij alle negers, Turken, spleetogen en meer van die vuilnis een vliegtuigticket richting oerwoud krijgen, niet echt de oplossing is, je verplaatst gewoon het probleem.

Ook het argument dat migranten hier niet thuishoren slaat nergens op. Want, waren wij het niet die eind vorige eeuw met miljoenen alle uithoeken van de wereld gingen bevolken ?

Bovendien zijn vreemdelingen niet de schaamteloze profiteurs waarvoor ze versleten worden. Ze zouden het liefst vanal blijven in hun land herkomst, maar een andere mening dan deze van het plaatselijk bewind of een verschillende geloofsvisie, zorgen voor enorme problemen.

«Je wordt de mond gesnoerd en met de dood bedreigd» , aldus een Turkse vriend van me. «De Koerden moesten ons niet, de regering evenmin, want we zijn katholiek en bij ons in Turkije hoor je Moslim te zijn. Dus zijn we gevlucht !»

Het is dus aan alle onder een gezamenlijke noemer geplaatste «democratische partijen» om de bevolking degelijk te informeren, en de luchtbel die het programma van het Vlaams Blok is, te doorprikken.

De onverdraagzaamheid van de anderen, is de grens aan mijn eigen verdraagzaamheid ; een waarheid als een koe, maar we kunnen er iets aan doen.

Bibliografische Lijst.

Paul DE KEULENAER

Lid van

Raad van Bestuur

Tijdens of na een studiereis krijgen we van deelnemers meermaals de vraag welke materialen - zowel non-fiction, fiction en ego-documenten - zij kunnen raadplegen. We geven in een eerste fase een beperkt aantal, vrij toegankelijke nederlandstalige werken.

A.

Ludo ABICHT, *De Joden van België*, Uitgeverij Atlas, Amsterdam/Antwerpen, 1994 - ISBN 90 254 0572.

dr. Gie VAN DEN BERGHE, *Met de dood voor ogen*, Begrip en onbegrip tussen ovelevenden van Nazi-kampen en Buitenstaanders, EPO, Antwerpen, 1987 - ISBN 90 6445 694 1.

Philippe BURRIN, *Het ontstaan van een Volkerenmoord*, Hitler en de Joden, Uitgeverij Van Gennep, Amsterdam, 1991 - ISBN 90 6012 860 5.

Sylvain Salomon BRACHFELD, *Uw joodse buurman*, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Antwerpen/Amsterdam, 1975 - ISBN 90 02 12810 X.

Lydia CHAGOLL, *In naam van de Führer*, filmtekst, Epo, Antwerpen, 1992 - ISBN 90 6445 697 6.

Rudi VAN DOORSLAER, *Kinderen van het Ghetto*, Joodse revolutionairen in België (1925-1940), Uitgeverij Hadewijch Antwerpen-Baarn / AMSAB, Gent, 1995 - ISBN 90 5240 243 4.

Martin GILBERT, *De Holocaust*, Kaarten en platen/Atlas van de Jodenvervolgung, Een verslag van het Joodse leven en Europa tijdens de donkere jaren van de overheersing door de Nazi's, Oorspronkelijke uitgave Board of Deputies of British Jews, London, 1978.

Nederlandse uitgave : Nederlands-Israelitisch Kerkgenootschap en het Verbond van Liberaal Religieuze Joden in Nederland, Amsterdam, 1979 - ISBN 0 9501329 7.

Daniel Jonah GOLDHAGEN, *Hitlers Gewillige Beulen*, Standaard Uitgeverij, Antwerpen, 1996 - ISBN 90 410 9014 2.

Raoul HILBERG, *Daders Slachtoffers Omstanders*, De joodse catastrofe 1933 - 1945, Uitgeverij H.J.W.Becht, Haarlem, 1992.

Eugen KOGON, *De SS-Staat*, Het systeem van de Duitse concentratiekampenn De Bataafse Leeuw, Dieren, 1984 - ISBN 90 6707 039 4.

Elena ROMERA CASTELLO URIEL MACIAS KAPON, *Joden en Europa*, Davidsfonds, Leuven, 1996 - ISBN 90 6152 949 2.

Maxime STEINBERG, *Dossier Brussel-Auschwitz*, De SS politie en het uitroeien van de Joden, Brussel, 1981.

Serge KLARSFELD en Maxime STEINBERG, *Memoriaal van de Deportatie der Joden uit België*, Uitgegeven door Vereniging der joodse weggevoerden in België en Kinderen van de deportatie, Brussel, 1982.

Maxime STEINBERG, *De ogen van het monster*, Volkerenmoord dag in dag uit, Hadewijch, Antwerpen-Baarn, 1992 - ISBN 90 5240 138 1.

William L. SHIRER, *Opkomst en ondergang van het Derde Rijk*, Een geschiedenis van het Nazi-Duitsland, Atrium in opdracht van ICOB Aplhen a/d Rijn - ISBN 90 6113 653 9 illus.

Een getuigen-Verslag, 1933-1945, Le cercle Européen des Témoins de Jehovah Anciens Déportés et Internés - Rue du Point-du-Jour, 92100 Boulogne - Bilancourt, France.

B.

Regine BEER, Paul DE KEULENAER, *KZ 5148*, Uitgeverij Epo, Antwerpen, 1992 (tweede druk oktober 1992) - ISBN 90 6445 619 4.

G.L.DURLACHER, *Verzameld Werk*, (Strepen aan de hemel, Drenkeling, De zoektocht, Quarantaine, Niet te verstaan), Uitgeverij Meulenhoff, Amsterdam, 1997.

Leopold FLAM, *Naar de dageraad. Kroniek en getuigenis van de oorlogsjaren 1943-1945*, VUBpress - Auschwitz Stichting, Brussel, 1996 - ISBN 90 5487 129 6

Heinz HEGER, *De mannen met de roze driehoek*, Het verslag van een homoseksueel over zijn gevangenschap in het concentraiekamp van 1939 tot 1945, Uitgeverij Pegasus, Amsterdam, 1982 - ISBN 90 6143 181 6.

Primo LEVI, *Is dit een mens*, Uitgeverij Meulenhoff, Amsterdam, 1987 - ISBN 90 290 2063 6 (wordt momenteel verkocht in één band met «HET RESPIJT»).

Primo LEVI, *De verdronkenen en de geredden*, Uitgeverij Meulenhoff, Amsterdam, 1991 - ISBN 90 290 2546 8.

Primo LEVI, *Op een onzeker uur (gedichten)*, Uitgeverij Meulenhoff, Amsterdam, 1988 - ISBN 90 290 38 99 3.

Tadeusz PANKIEWICZ, *Onder de Adelaar. De apotheek in het getto van Krakau*, Uitgeverij Xenon, Groningen, 1995 - ISBN 90 6208 125 8.

Jorge SEMPRUN, *De Grote reis*, Uitgeverij Meulenhoff, Amsterdam, 1993 - ISBN 90 290 4145.

Jorge SEMPRUN, *Wat 'n mooie zondag, Uitgeverij De Geus/Epo, 1997 - ISBN 90 5226 434 1.*

Jorge SEMPRUN, *Schrijven of leven*, Uitgeverij Meulenhoff, Amsterdam, 1996 - ISBN 90 290 495 2.

Charles VAN WEST, *B 3665. Getuigenis van een herreze-
ne 1913-1945. Brussel Auschwitz Brussel* (uitgegeven in eigen beheer, aanvraag via de Auschwitzstichting).

Elie WIESEL, *De Nacht*, Uitgeverij Gooi en Sticht, Hilversum, 1986 - ISBN 90 304 0360 8.

andere :

Claude LANZMANN, *Shoah*, Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam, 1986 - ISBN 90 295 2746 3.

Richard PLANT, *De Roze Driehoek. De nazi-vervolg-
ing van homoseksuelen*, Uitgeverij L.J.Veen, Utrecht, 1987 - ISBN 90 204 1831 9.

Alexander RAMATI, *En de violen zwegen*, Een verhaal over de holocaust van de Zigeuners, Omega boek, Amsterdam, 1988 - ISBN 90 6057 965 8 Gill S.

In een volgend nummer zullen we enkele anderstalige werken opgeven. Voor verdere informatie kan men ook nog terecht in :

dr.Gie VAN DEN BERGHE, *Getuigen*, Belgische bibliografie over de Nazi-kampen, 2 delen, Navorsings - en Studiecentrum voor Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, Brussel, 1995 - ISBN 2 9600043 6 1.

Gill SEIDEL, *De ontkenning van de Holocaust. Antisemitisme, racisme en Nieuw rechts*, Uitgeverij Ambo/Novib/Baarn, Den Haag, 1988 - ISBN 90 263 0842 6.

Stijn VANERMEN, *De ontkenning van de Jodenuitroeiing*, Het negationisme en de invloed ervan op extreem-rechts in België. Balansn VUB-Press, Brussel, 1996 - ISBN 90 5487 145 8.

MEDEDELINGEN

Nederlands Auschwitz Comité/Amsterdam.

Ontslag voorzitter :

Drie jaar na haar aantreden als voorzitter nam Anita Löwenhardt afscheid van het Nederlands Auschwitz Comité. Haar taak wordt voorlopig overgenomen door J.Grishaver vice-voorzitter.

Auschwitz monument in het Wertheimpark :

Voor de tweede maal in enkele jaren is het Auschwitz monument in Amsterdam vernield. Waren in 1993 kort na de verplaatsing naar het Wertheimpark de liggende spiegelplaten stukgeslagen, nu is in de nacht van 27-28 mei 1997 de opstaande glasplaat met de woorden *Nooit Meer Auschwitz* versplinterd. Over de dader of de daders en hun eventuele motieven is op dit ogenblik niets bekend. Een grootscheeps onderzoek door de politie van Amsterdam is gaande.

Het Nederlands Auschwitz Comité is vanzelfsprekend zwaar getroffen door deze schandelijke vernieling. Het monument zal snel weer hersteld worden. Daarover zijn reeds afspraken met de gemeente Amsterdam en haar maker van het monument Jan Wolkers gemaakt.

Nooit Meer Auschwitz staat voor het tegengaan van racistisch geweld, vervolging en moord waarvan de Tweede Wereldoorlog zo onnoemelijk velen het slachtoffer zijn geworden. Deze woorden vernielen getuigt van een volkomen gebrek aan respect voor waar het toen om ging, waar het nog steeds om gaat. De letters mogen nu stuk zijn, de woorden blijven. Of zoals ere-voorzitter van het

Nederlands Auschwitz Comité Annetje Fels-Kupferschmidt zegt : *«de woorden Nooit Meer Auschwitz zal men nooit kunnen uitvlakken.»*

Katholieke Universiteit Leuven.

Met ingang van het academiejaar 1997-1998 zal aan de Faculteit Godgeleerdheid van de K.U.Leuven, in de 1ste en 2de licencie Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschappen, in het Nederlands en het Engels, door Dr.Didier Pollefeyt, een nieuw vak gegeven worden, met name Theologie van de joods-christelijke betrekkingen - Theology of Jewish - Christian relations. Duur 30 uren.

Doelstellingen :

De studenten inleiden in de geschiedenis en de theologie van de joods - christelijke berekkingen.

Inhoud :

In dit college wordt gereflecteerd over de verhouding tussen christendom en jodendom. Hierbij komt zowel de geschiedenis als de theologie van de joods - christelijke betrekkingen aan bod. In het historische luik worden de bijbelse, theologische en kerkelijke wortels van het christelijk anti-judaïsme onderzocht, met als de meest extreme uitloper ervan de *Shoah* (of Holocaust), in het hart van het christelijke Europa, en wordt de weg geschetst die de christelijke kerken in de loop der eeuwen hebben afgelegd van religieuze onverdraagzaamheid tot - na Auschwitz - oecumenische dialoog. In het theologische luik wordt aandacht besteed aan de theologie van de joods-christelijke betrekkingen, vroeger en nu. De vragen komen er aan bod hoe vanuit het christendom kan nagedacht worden over het jodendom en hoe in het jodendom theologisch wordt nagedacht over het christendom. De cruciale vraag is : hoe kunnen christenen hun godsdienst belijden en tegelijk ruimte laten en waardering uitspreken voor het jodendom ? De eis voor een dergelijke fundamentele reflectie vloeit voort uit de historische verantwoordelijkheid van het christendom in het algemeen en van de christelijke theologie in het bijzonder ten aanzien van het lijden van het joodse volk, in het bijzonder in de twintigste eeuw. In een pluralistische wereld komt dit college ook tegemoet aan de steeds toenemende nood aan interreligieuze dialoog.

Met deze wordt er een structureel aanknopingspunt gecreëerd om binnen de K.U.Leuven de problematiek van de nazi genocide systematisch te benaderen, weliswaar in een ethische en theologische context.

15de verjaardag van de Auschwitz Stichting.

Op 30 oktober 1996 werd, in de Gotische zaal van het stadhuis van Brussel, de 15de verjaardag herdacht van de Auschwitz Stichting. Op deze academische plechtigheid, georganiseerd met de steun van het College van Burgemeester en Schepenen van de Stad Brussel, werd aan volgende personen die zich in de schoot van Auschwitz Stichting van bij het begin af verdienstelijk gemaakt hebben, een ereteken uitgereikt : de dames Marie Lipstadt-Pinhas ; Anne-Marie Schaerlaekens en Betsy Sobol, de heren Paul de Keulenaer, Remy Donckerwolcke, René Raindorf, Jacques Rotenbach, Jacques Rozenberg, Richard Suffit, Pierre Unger, Charles Van West en de dames Nadine Praet, Carine Bracke, de heren Daniel Weyssow en Yannis Thanassekos personeelsleden.

Pedagogische diensten

Omkadering van schoolprojecten.

De Auschwitz-stichting stelt de onderwijsinstellingen haar documentatie en de kennis van haar wetenschappelijke en administratieve medewerkers ter beschikking om diverse schoolprojecten te begeleiden. Zij stelt alles in het werk opdat de kampoverlevenden een levendige getuigenis zouden brengen in de klassen die erom vragen. Het betreft een pedagogische dienstverlening van onschatbare waarde. Inderdaad deze getuigenissen worden gekenmerkt door hun emotie en waarachtigheid.

Pedagogische voordrachten.

Op aanvraag van directies en leerkrachten verzorgt de Auschwitz-stichting voordrachten gebracht door nazi-kampoverlevenden en wetenschappelijke medewerkers van de stichting. Verschillende thema's kunnen hierbij aangesneden worden : fascisme, deportatie, nazi-volkerenmoord, racisme, antisemitisme enz... De voordrachten kunnen eventueel gevolgd worden door een debat met de leerlingen en leraren.

Rondreizende tentoonstelling :

«De concentratiekampen en vernietigingspolitiek van de nazi's in hun historische context 1914-1945».

De Auschwitz-stichting stelt deze tentoonstelling ter beschikking van de onderwijsinstellingen. De tentoonstelling bevat een tweehonderdvijftigtal documenten en onderschriften die handelen over de belangrijkste momenten van de hedendaagse geschiedenis : de Eerste Wereldoorlog, de crisissen van de Weimar-republiek, de grote wereldcrisis, de

opkomst van het fascisme in Europa, en de Tweede Wereldoorlog. De tentoonstelling verwijst naar de veelheid van oorzaken en de historische complexiteit die uiteindelijk geleid hebben tot één van de grootste catastrofes in de geschiedenis : de nazi-concentratiekampen en -volkerenmoord.

Studiereis naar Auschwitz-Birkenau.

De Auschwitz-stichting organiseert jaarlijks tijdens de paasvakantie een studiereis die in de eerste plaats bestemd is voor leerkrachten geschiedenis, godsdienst, moraal en menswetenschappen. Zij kunnen genieten van een reductie van 50% op de totale reissom (alle onkosten inbegrepen). De studiereis bestaat uit een grondig bezoek aan de kampen van Auschwitz-Birkenau alsook uit seminaries die begeleid worden door overlevenden van de concentratie- en vernietigingskampen.

Bezoek aan Breendonk.

Bezoek aan het Fort van Breendonk, een transitkamp tijdens de bezetting. Zowel de historische plaats als het museum getuigen van de nazi-criminaliteit maar ook van het verzet tegen de bezetter in België.

Voor meer inlichtingen, Fort van Breendonk : 03/886.62.09

Gespecialiseerde bibliotheek.

Leerkrachten kunnen beroep doen op een bibliotheek die meer dan 4.800 boekdelen telt. Ze hebben betrekking op het Interbellum, het Derde Rijk, de deportatie, antisemitisme, nazi-criminaliteit en volkerenmoord.

Gespecialiseerde fototheek.

De fototheek omvat zowat 3.000 foto's waarvan er 1.000 betrekking hebben op de concentratie- en vernietigingskampen.

Verhandelingwedstrijd.

De verhandelingswedstrijd richt zich tot het 1ste en 2de jaar van de 3de graad uit alle netten van het onderwijs.. De proef welke wordt afgelegd in de instelling zelf rond de periode van 8 mei, bestaat erin een thema uit te werken. De

maximale lengte van de verhandeling bedraagt 2 bladzijden of 1 bladzijde recto-verso.

ALGEMEEN REGLEMENT - HOGER SECUNDAIR ONDERWIJS
1STE, 2DE JAAR VAN DE 3DE GRAAD.

- Art. 1. De Auschwitz Stichting, studie- en documentatiecentrum schrijft een jaarlijkse wedstrijd uit ter nagedachtenis aan alle slachtoffers van de nazi-concentratie- en vernietigingskampen.*
- Art. 2. De proef bestaat uit het schrijven van een verhandeling waarvan het onderwerp jaarlijks bepaald wordt. De duur van de proef is twee uren. Geen enkele precisering of toelichting mag tijdens de afname van de proef verstrekt worden.*
- Art. 3. De jaarlijkse prijzen voor de bekroning van de beste inzendingen worden in de maand juni uitgereikt bij voorkeur op het einde van het schooljaar tijdens de proclamatie.*
- Art. 4. Per provincie wordt één prijs uitgereikt ten bedrage van 5.000 BEF. Bovendien mogen de laureaten gratis deelnemen aan een studiereis naar Auschwitz-Birkenau georganiseerd door de Auschwitz Stichting. De reis ter waarde van ruim 30.000 BEF duurt 5 dagen en vindt plaats tijdens de Paasvakantie. De Auschwitz Stichting behoudt zich het recht voor de bekroonde werken te publiceren.*
- Art. 5. De inzendingen worden geadresseerd aan de Baron Paul Halter, voorzitter van de Auschwitz Stichting, Huidevetterstraat 65, 1000 Brussel op de voorziene datum van de toepassingsmodaliteiten van het reglement.*
- Art. 6. De inzendingen worden beoordeeld door een jury samengesteld uit leden van de Raad van de Auschwitz Stichting, leerkrachten en personen wier opname wenselijk wordt geacht. Elk jurylid brengt verslag uit over de inzendingen die hem of haar worden voorgelegd. Na kennisname van het geheel der verslagen gaat de jury over tot de toekenning van de prijzen. Tegen de beslissing van de jury is geen beroep mogelijk.*
- Art. 7. Alles wat niet vermeld wordt in dit reglement, valt onder de bevoegdheid van de Raad van Bestuur van de Auschwitz Stichting.*

***Joods Museum van Deportatie en Verzet
Kazerne Dossin - Mechelen.***

Het Museum van Deportatie en Verzet van de Joden van België is in een vleugel van de voormalige «Kazerne Dossin de Saint Georges» gevestigd. Deze historische site is tevens een oord van herinnering. Hier, halfweg tussen Brussel en Antwerpen, organiseerden de nazi's het «SS-Sammellager Mecheln», het verzamelkamp van de deportatie van de Joden van België.

Het «SS-Sammellager Mecheln» is het vertrekpunt van een deportatie zonder terugkeer. Tussen 1942 en 1944 voeren 28 konvooien 25.257 gevangenen van Mechelen naar Auschwitz in Polen. Twee derden van hen worden bij hun aankomst vergast. Bij de bevrijding van de kampen zijn er nog slechts 1.207 in leven. De kazerne Dossin was, in de meeste letterlijke betekenis van het woord, een wachtkamer van de dood.

Het museum van de Deportatie en Verzet van de Joden van België toont en vertelt de geschiedenis van de «Endlösung» in België en Europa.

In het museum komen meerdere onderwerpen aan bod : de hulp en de steun aan de SS'ers - nochtans slechts een kleine groep - vanuit Belgische instellingen. De collaboratie van extreem-rechtse bewegingen. De moord op bijna de helft van de Joden in België. Het verzet van de Joden die aan de deportatie weten te ontsnappen. De hulp en de medewerking van een brede laag van de Belgische bevolking, in het bijzonder de redding van de Joodse kinderen.

adres : Goswin de Stasartstraat 153, B - 2800 Mechelen.
Tel. 015/ 29.06.60, fax 015/29.08.76.

Gratis toegang.

Open van zondag tot donderdag van 10 tot 17 uur.
Gesloten op zaterdag, op 2, 3 en 11 oktober 1997 en 25 december 1997.

Groepsbezoek na afspraak. Interactieve rondleiding in het nederlands, Frans en Engels.

Ten behoeve van de leerkrachten is er een didactische documentatiemap ter beschikking alsook andere publicaties o.m. «KZ 5148. *Regine Beer*», red. Paul de Keulenaer en «*De ontkenning van de jodenuitroeijing*», Stijn Vanermen.

Boekbesprekingen.

Dr. Bloeme Evers-Emden, *Geschonden Bestaan, Gesprekken met vervolgte joden die hun kinderen moesten «wegdoen»*, Uitgeverij Kok-Kapen, 1996, 213 blz. - ISBN 90 242 6225 9.

Dr. Bloeme Evers-Emden werkt al geruime tijd rond de problematiek van de ondergedoken kinderen tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Getuige daarvan de reeds eerder verschenen werken Geleende kinderen (1994) en Ondergedoken geweest - een afgesloten verleden ? (1995).

Met Geschonken Bestaan trekt de auteur de lijn door. Daar waar het in de vroegere studies achtereenvolgens ging over niet-joden in Nederland die joodse kinderen hebben gered en de kinderen zelf, gaat het nu over de ouders van de onderduikkinderen.

50 personen gaven een antwoord op de centrale vragen : «hoe was het voor U om uw kind(eren) 'weg te geven'» en «hoe was het voor U om uw kind(eren) weer thuis te krijgen ? Hoe verliep de relatie met het/de ondergedoken kind(eren) na de hereniging ?»

54% van de groep was «geen/een beetje/traditioneel» en 46% «traditioneel/orthodox/zeer orthodox» gelovig. De onderduikers waren meestal stoffelijk beter bedeelde joden.

De getuigenissen zijn stuk voor stuk een uiting van een gigantisch verdriet, een enorm schuldgevoel en een psychische druk. Veelal werden de trauma's overgedragen op de kinderen zelf.

Geschonden bestaan - Gesprekken met vervolgte joden die hun kinderen moesten «wegdoen» is boek over aan-

gestaste mensen die er toch nog in geslaagd zijn een zinvol bestaan op te bouwen.

Paul de Keulenaer.

Richard Overy, *The Penguin Historical Atlas of the Third Reich*, Penguin Books, London, 1996, 143 blz. (U.K. 9.99, U.S. 16.95, BFR. 635).

Deze historische atlas in woord en beeld geeft aan de hand van 60 gekleurde kaarten, zwart-wit en kleur illustraties, schema's, grafieken, tijdbanden en statistieken een overzicht van de geschiedenis van het Derde Rijk. In 7 hoofdstukken beschrijft de auteur achtereenvolgens : Van de Oorlog tot het Derde Rijk 1918-1933, de opbouw van de dictatuur, Duitsland en de buitenlandse politiek 1933-1939, uitbreiding en oorlog 1939-1945, de germaanse Nieuwe Orde, de duitse maatschappij en de Totale oorlog, de nasleep. De atlas bestrijkt een periode van 1918 tot 1990 en sluit af met bibliografie. Een bijzonder interessant boek om binnen handbereik te houden wanneer men wegwijst wil geraken in geschiedenis van het Derde Rijk.

Paul de Keulenaer.

Publicaties toegezonden door de Uitgevers.

Naar de dageraad. Oorlogsgetuigenissen van Leopold Flam, Kroniek en getuigenis van de oorlogsjaren 1943-1944, VUB-Press Brussel, Auschwitz Stichting Brussel, 1996, 213 blz.

Met het overlijden van Leopold Flam, op 29 september 1995, verloor Vlaanderen één van haar belangrijkste en meest markante filosofen. Nu verschijnt er bij de uitgeverij VUB-Press een boek met zijn dagboeknotities over zijn ervaringen de Dossin-Kazerne te Mechelen en andere interneringsplaatsen, tot aan het concentratiekamp Buchenwald toe (1945). Volgens Paul Halter, Voorzitter van de Auschwitz Stichting, heeft het document Flam «een» uitzonderlijke waarde daar er weinig getuigenissen over de Dossin-Kazerne voorhanden zijn. Dezelfde constante analyse-zin vinden we terug in zijn beschrijving van het kamp van Buchenwald, meer bepaald van het bijkamp van Hadmersleben nabij Maegdenburg. En verder is er zijn aangehouden en scherpzinnige zin tot tekenende portretten van zijn gevangensmakers.

Deze aangrijpende getuigenissen werden in het boek *Naar de dageraad. koniek en Getuigenis van de Oorlogsjaren 1943 - 1945 van Leopold Flam* opgenomen. Het werk baseert zich op de dagboekfragmenten van Leopold Flam gedurende de oorlogsjaren 1943-1945. Uit zijn notities blijkt dat deze oorlogsjaren één ononderbroken gevecht is tegen de chaos die de mens dreigt te verstikken. Schrijven was voor de auteur een vorm van zelfbehoud, van geestelijk in leven blijven : «Ik wil niet berusten in het leed dat druppelsgewijs mijn leven uitholt als een zandsteen.»

Het boek kwam tot stand onder de eindredactie van prof. Hubert Dethier. Het werk is uitgegeven in samenwerking

met de Auschwitz Stichting en kreeg een financiële steun van de Provincie Vlaams-Brabant.

Flam schetst in dit werk zijn omgeving, maar doet ook aan zelfanalyse ten overstaan van zijn reacties op het kampleven en ten overstaan van zijn intellectuele en theoretische bagage. Hij schetst de hoogtes en laagtes van zijn gemoedsstemming, zijn optimisme, zijn haat, wanhoop en onmacht, men ziet hem innerlijk elke dag evolueren. In Buchenwald noteert hij op een dinsdag in oktober 1943 : «Ik dien me boven een reeks ideeën te zetten, ideeën die me familiair en dierbaar waren. Alles dient opnieuw onderzocht.»

Het boek bestaat uit twee delen, deel één handelt over de Dossin-Kazerne te Mechelen en het tweede deel beschrijft de periode in Buchenwald-Hadmersleben. Het wordt voorafgegaan door een beknopte biografie van Leopold Flam.

Jorge SEMPRUN, *Schrijven of leven, Autobiografie* ; oorspronkelijke titel *L'écriture ou la vie*, Vertaling van Jeanne Holierhoek, Meulenhoff Editie 1510, Paperback, 320 blz - ISBN 90 290 4995 2 - 998 fr.

Schokkend en ontroerend boek over het leven na oorlog en dood. Een meesterwerk over het zelfonderzoek van de overlevende, over vergeten en zelfbehoud.

De Spaanse schrijver Jorge Semprun(1), wiens boek *De lange reis* geldt als een van de indrukwekkendste geschriften over de hel van de concentratiekampen, werd door Primo Levi's zelfmoord in 1987 opnieuw met de kwellende vraag geconfronteerd : schrijven of leven ? Waarom nog schrijven over de verschrikkelijke dodenwereld, die eigenlijk vergeten wil worden ? Waarom nog voortleven na zoveel wanhoop en verschrikkingen ? In *Schrijven of leven* tracht Semprun die vragen te beantwoorden. Daarmee schreef hij een schokkend, ontroerend boek over de kracht van de herinnering en over het instinct van het voortbestaan. het is een intense, soms genadeloze zelfanalyse van het leven na Buchenwald, met alle ambities, idealen en passies : de gedreven oppositie tegen het Spaanse fascisme van Franco vanuit de verboden Communistische Partij in ballingschap ; de uitstoting uit die partij die verscheurd werd door een verbeterden machtsstrijd ; het schrijverschap als vorm van zelfbehoud, en de liefdesrelaties die hem steeds weer

(1) Jorge Semprun (1923) bracht zijn kinderjaren door in Den Haag, waar zijn vader ambassadeur was van de Spaanse Republiek. Na de beëindiging van de Spaanse burgeroorlog leefde hij in ballingschap in Parijs, waar hij intensief deelnam aan het intellectuele en artistieke leven. In 1944 werd hij gedeporteerd naar Buchenwald, waarover hij het beroemde boek *De Lange reis* schreef. Semprun werkte mee aan het befaamde televisieprogramma van Wim Kayzer, *Nauwgezet en wanhopig*. Het boek *Schrijven of leven* werd in Frankrijk door het gezaghebbende tijdschrift *Lire* uitgeroepen tot het beste boek van 1994. Semprun ontving in 1994 de Vredesprijs van de Duitse boekhandel.

terugbrachten tot het leven dat het waard is te worden geleefd. *Schrijven of leven* is een van de eerlijkste en onthullendste boeken over de vele verscheurdheden van deze eeuw.

«*Schrijven of leven ? In dit geval allebei. Het is een soort meesterwerk. Jawel, een echt meesterwerk.*»(Le Nouvel Observateur).

(1) Dirk Luyten (°1963) is historicus en, als postdoctoraal onderzoeker van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek, verbonden aan de afdelingen Rechten en Geschiedenis van de VUB. Hij publiceerde over de *Société Générale* tijdens de crisis van 1848, het corporatisme in België, het Sociaal Pact en de sociale politiek tijdens de Tweede Wereldoorlog. Bij VUB-Press verscheen eerder *Sociaal-economisch overleg in België sedert 1918*.

Dirk Luyten⁽¹⁾, *Burgers boven elke verdenking ?*, Vervolg van de Economische Collaboratie in België na de Tweede Wereldoorlog, VUP-Press, Brussel, 1996, 270 blz.

Op welke manier heeft het gerecht na de Tweede Wereldoorlog afgerekend met de economische collaborateurs, ondernemers die tijdens de bezetting zaken deden met de Duitsers ? Het antwoord op deze vraag wordt vaak beantwoord met de stelling dat deze grote collaborateurs, die veel geld verdiend hadden, ongemoeid werden gelaten. In dit boek wordt deze opvatting, die gemeengoed is geworden, aan een kritisch onderzoek onderworpen. Was het zo dat gerecht en regering het eens waren dat de ondernemers niet moesten worden vervolgd en bestraft omdat ze nodig waren voor de wederopbouw ? Moesten alleen de spreekwoordelijke 'kleine garnalen' boeten ? Wie werd vervolgd en wie werd niet verontrust en om welke redenen ? Dit zijn enkele vragen waarop in dit werk een antwoord wordt gegeven. Centraal daarbij staat de figuur van auditeur-generaal Ganshof van der Meersch, de architect van de naoorlogse repressie. Zijn optreden wordt gesitueerd in een breder politiek en maatschappelijk verband. De auteur kon voor dit onderzoek, vaak als eerste, gebruik maken van gerechtelijke archieven (vonnissen, arresten, strafdossiers) en van archieven van de *Société Générale*, politici en politieke partijen.

Nieuwe aanwisten van de bibliotheek.

ABADI Odette, *Terre de détresse. Birkenau-Bergen-Belsen*, L'Harmattan, Paris, 1995, 181 p.

ABRAVANEL Freddy H., *Bergen-Belsen. Ma déportation (août 1943) jusqu'à mon retour en Grèce (août 1945)*, Athènes, 1995.

AICHINGER Ilse, *Kleist, Moos, Fasane*, Fischer, Frankfurt am Main, 1996, 119 p.

ALEIKHEM Cholem, *Le dixième homme*, Editions Liana Levi et du Scribe, Paris, 1992, 248 p.

ALIZON Simone, *L'exercice de vivre*, Stock, Paris, 1996, 377 p.

ALLEWIJN Kristel, *Oorlogstribunalen : recht of willekeur*, I.P.I.S., Antwerpen, 1996, 72 p.

Associazione Nazionale ex Deportati Politici nei Campi Nazisti (A.N.E.D.), Trieste, 1995, 32p.

a) *XI Congresso Nazionale della Associazione Nazionale ex Deportati Politici nei Campi Nazisti (ANED)*

b) *Lager SS Stermino in Europa*

c) *Risiera di S. Sabba. Un Konzentrationslager nazista a Trieste*, 32p.

AYASS Wolfgang, *Asoziale im Nationalsozialismus*, Klett-Cotta, Stuttgart, 1995, 335p.

BALACE Francis, *Jours libérés, dans la collection «Jours de guerre»* (numéro spécial), Crédit Communal, Bruxelles, 1996, 255p.

BAMBERGER Edgar, EHMAN Annegret (éd.), *Kinder und Jugendliche als Opfer des Holocaust*, Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma, Heidelberg, 1995, 189 p.

BANDION Wolfgang J., avec des dessins de Alfred Hrdlicka, Johann Gruber, *Mauthausen-Gusen 7. April 1944*, WUV, Wien, 1995, 63 p.

BARNOUW David, LOPER Ada, *Herdenken op klein formaat. Nederlandse postzegels over de Tweede Wereldoorlog*, Walburg Pers, Zutphen, 1996, 95 p.

BARTELS Karl, *Mit Fremden leben*, V.A.S., Frankfurt am Main, 1996, 180 p.

BAUER Yehuda, *Juifs à vendre ?*, Editions Liana Levi, Paris, 1996, 353 p.

BENSOUSSAN Georges, *Histoire de la Shoah*, Collection «Que sais-je ?», P.U.F., Paris, 1996, 124 p.

BENZ Wolfgang, *Sozialisation und Traumatisierung. Kinder in der Zeit des Nationalsozialismus*, Fischer, Frankfurt am Main, 1992, 210 p.

BENZ Wolfgang, *Feindbild und Vorurteil. Beiträge über Ausgrenzung und Verfolgung*, D.T.V., München, 1996, 218 p.

BERGMAN Tamar, traduit par Mirjam Pressler, *Taschkent ist weit von Lodz*, Fischer, Frankfurt am Main, 1996, 356 p.

BETTELHEIM Peter, PROHINIG Silvia, STREIBEL Robert (éd.), *Antisemitismus in Osteuropa. Aspekte einer historischen Kontinuität*, Picus, Wien, 1996, 149 p.

BETTEN Anne, DU-NOUR Miryam, *Wir sind die Letzten. Fragt uns aus. Gespräche mit den Emigranten der dreißiger Jahre in Israel*, Bleicher, Gerlingen, 1996, 427 p.

BIALOSZEWSKI Miron, traduit par Esther Kinsky, *Nur das was war. Erinnerungen aus dem Warschauer Aufstand*, Neue Kritik, Frankfurt am Main, 1988, 317 p.

BIKHOVSKY Jaqueline, DE WOUTERS Diane, NDOBA Gasana, *Actes de la commémoration - Memorial Day - du génocide et des massacres politiques au Rwanda*, Bruxelles 7-8-9 avril 1995, C.R.D.D.R., Bruxelles, 1996, 113 p.

BIRNBAUM Pierre, *L'affaire Dreyfus. La République en péril*, Gallimard, Paris, 1994, 144 p.

BODART Ch.-J., *Terrorisme en Condroz. Histoire du groupe cinacien de l'A.S.*, Vezham, Hamois-en-Condroz, 1996, 167 p.

BOULANGER Gérard, *Maurice Papon. Un technocrate français dans la collaboration*, Seuil, Paris, 1994, 312 p.

BOURDAIS Henri, *La J.O.C. sous l'occupation allemande. Témoignages et souvenirs de Henri Bourdais*, vice-président de la J.O.C. à Paris de 1941 à 1944, Editions de l'atelier, Paris, 1995, 222 p.

BRACHER Karl Dietrich, VALIANI Leo (éd.), *Faschismus und Nationalsozialismus*, Duncker & Humblot, Berlin, 1991, 282 p.

BRACHER Karl Dietrich, *Hitler et la dictature allemande*, Complexe, Paris, 1969, 664 p.

BRAIBANT Guy, *Les archives en France*, La documentation française, Paris, 1996, 273 p.

BRENTZEL Marianne, *Nesthäkchen kommt ins KZ. Eine Annäherung an Else Ury 1877-1943*, Fischer, Frankfurt am Main, 1996, 223 p.

BROSSAT Alain, *L'épreuve du désastre. Le XXe siècle et les camps*, Bibliothèque Albin Michel Idées, Paris, 1996, 499 p.

BUCH Pierre, *Le Jugement de Nuremberg*, Texte intégral informatisé - version française - Logiciel E-finder, 780 BEF, Buch Edition - Distribution Arots : 1-3, rue de la Bonté à 1000 Bruxelles - Tél : 02/534.42.00, Fax : 02/534.40.75.

BURNETT Ignatius, traduit par Beate Kosmala, *Mit 18 Jahren vogelfrei. Ignacy und Stanislaw aus Polen 1943-1945*, Fischer, Frankfurt am Main, 1996, 204 p.

BURRIN, Philippe, *La dérive fasciste. Doriot, Déat, Bergery 1933-1945*, Seuil, Paris, 1986, 530 p.

CATALAN Tullia, FATTORINI Stefano, *Risiera di San Sabba. Monumento Nazionale*, Commune di Trieste, Civico Museo della Risiera di San Sabba, Trieste, 40 p.

CONTE Édouard, ESSNER Cornelia, *La quête de la race. Une anthropologie du nazisme*, Hachette, Paris, 1995, 451 p.

D'APPOLLONIA Ariane Chebel, *L'extrême-droite en France de Maurras à Le Pen*, Complexe, Paris, 1996, 418 p.

DADRIAN Vahakn, *Histoire du génocide arménien. Conflits nationaux des Balkans au Caucase*, Stock, Paris, 1996, 657 p.

DADRIAN Vahakn, *The Comparative Aspects of the Armenian and Jewish Cases of Genocide. A Sociohistorical Perspective*. Reprinted from : *Is the Holocaust Unique ? Perspectives on Comparative Genocide* (Alan S. Rosenbaum), Boulder, Colorado, 1996, 135 p.

DE LA MARTINIERE J., *Nuit et brouillard à Hinzert*, Université François Rabelais, Tours, 395 p.

DEICHMANN Hans, *Gegenstände*, DTV, München, 1996, 238 p.

DEUTSCHKRON Inge, *Sie blieben im Schatten*, Hentrich, Berlin, 1996, 159 p.

DUGUET Elie, *La traversée des années noires et la déportation en Algérie*, Lacour, Nîmes, 1996, 121 p.

DUPAQUIER Jean-François, *La justice internationale face au drame rwandais*, Karthala, Paris, 1996, 227 p.

EHRlich Ernst Ludwig (éd.), *Der Umgang mit der Shoah. Wie leben Juden der zweiten Generation mit dem Schicksal der Eltern ?*, Lambert Schneider, Gerlingen, 1996, 96 p.

ELLING Hanna, *Mitten in tiefer Nacht. Gedichte aus Konzentrationslagern und Zuchthäusern des deutschen Faschismus 1933-1945*, V.A.S., Frankfurt am Main, 1990, 242 p.

ESTEBE Jean, *Les Juifs à Toulouse et au Midi toulousain aux temps de Vichy*, Presses Universitaires du Mirail, Toulouse, 1996, 350 p.

FANGAREGGI Salvatore (éd.), *RS Ricerche Storiche*, Age, Reggio Emilia, 1996, 128 p.

FEUCHTWANGER Lion, *Le Diable en France*, Belfond, Paris, 1996, 226 p.

FOSS Myriam, STEINBERG Lucien, *Vie et mort des Juifs sous l'occupation. Récits et témoignages*, Plon, Paris, 1996, 331 p.

FRANCO-HASSON Elisa, *Il était une fois. L'île des roses*, Clepsydre, Beersel, 1995, 190 p.

FREUND Florian, RUTTNER Franz, SAFRIAN Hans (éd.), *Ess firt kejn weg zurik... Geschichte und Lieder des Ghettos von Wilna 1941-1943*, Picus, Wien, 1992, 198 p.

FROMENT Pascale, René Bousquet, Stock, Paris, 1994, 580 p.

FÜLLE Gudrun, *Sind Soldaten potentielle Mörder ?*, VAS, Frankfurt am Main, 1994, 119 p.

GIERE Jacqueline (éd.), *Die gesellschaftliche Konstruktion des Zigeuners. Zur Genese eines Vorurteils*, Campus, Fritz Bauer Institut, Verband Deutscher Sinti und Roma, Frankfurt am Main - New York, 1996, 162 p.

GINZEL Günther Bernd (éd.), *Auschwitz als Herausforderung für Juden und Christen*, Lambert Schneider, Gerlingen, 1996, 669 p.

GIULIANA Marissa, CARDOSI Gabriella, *La questione dei matrimoni misti durante la persecuzione razziale in Italia 1938-1945*, Libri e Documenti, Milano, 1995, 48p.

GROUPE Saint-Maurien contre l'Oubli, *Les orphelins de La Varenne 1941-1944*, Le Vieux Saint-Maur, St-Maur, 1995, 174 p.

GUERIN, Alain, *La Résistance. Chronique illustrée 1930-1950*, Livre Club Diderot, Paris, 1972, 185 p.

HABIF Karine, *Le jour d'après. Douze témoins de la libération des camps*, Patrick Banon, Paris, 1996, 217 p.

HAMMERSSEN Nicolai, *Politisches Denken im deutschen Widerstand. Ein Beitrag zur Wirkungsgeschichte neokonservativer Ideologien 1914-1944*, Duncker & Humblot, Berlin, 1993, 262 p.

HARDTMANN Gertrud (éd.), *Spuren der Verfolgung. Seelische Auswirkungen des Holocaust auf die Opfer und ihre Kinder*, Bleicher, Gerlingen, 1992, 286 p.

HARTMANN Erich, *Stumme Zeugen. Photographien aus Konzentrationslagern*, Lambert Schneider, Gerlingen, 1995, 119 p.

HEIBER Beatrice, *De achterkant van het hakenkruuz. Eigenaardigheden uit de dossiers van het Derde Rijk*, Ambo, Baarn, 1995, 327 p.

HELLBECK Jochen (éd.), *Tagebuch aus Moskau 1931-1939*, D.T.V., München, 1996, 328 p.

HILBERG Raul, traduit par Marie-France de Paloméra, *La politique de la Mémoire*, Gallimard et Arcades, Paris, 1996, 200 p.

HOLLANDER-LAFON Magda, *Les chemins du temps*, Les Editions Ouvrières, Paris, 1977, 110 p.

HUND Wulf D. (éd.), *Zigeuner. Geschichte und Kultur einer rassistischen Konstruktion*, D.I.S.S., Düsseldorf, 1996, 153 p.

HUNDHAUSEN Felicitas (éd.), *Germania Judaica. Kölner Bibliothek zur Geschichte des Judentums. Arbeitsinformationen über Studienprojekte auf dem Gebiet der Geschichte des deutschen Judentums und des Antisemitismus*, Germania Judaica, Kölner Bibliothek zur Geschichte des Judentums, Köln, 1995, 183 p.

JACOBSON Louise, *Dal liceo ad Auschwitz*, Unità, Roma, 1996, 172 p.

JÄGER Margret, *Fatale Effekte. Die Kritik am Patriarchat im Einwanderungsdiskurs*, D.I.S.S., Duisburg, 1996, 304 p.

JÄGER Margret, WICHERT Frank (éd.), *Rassismus und Biopolitik. Werkstattberichte. D.I.S.S.-Forschungsbericht 1996*, D.I.S.S., Duisburg, 1996, 117 p.

JÄGER Margret et Siegfried (éd.), *Baustellen. Beiträge zur Diskursgeschichte deutscher Gegenwart*, D.I.S.S., Duisburg, 1996, 344 p.

JÄGER Siegfried, *Wie die Rechten reden. Sprachwissenschaftliche und diskursanalytische Veröffentlichungen zu den Themen Faschismus, Rechtsextremismus, Faschismus*.

Eine kommentierte Bibliographie, D.I.S.S., Düsseldorf, 1996, 134 p.

JIRASKOVA Marie, traduit par Kathrin Liedtke et Vladislav Krtil, *Kurzer Bericht über drei Entscheidungen. Die Gestapo-Akte Milena Jesenska*, Neue Kritik, Frankfurt am Main, 1996, 125 p.

KAMMERER Jean, *La baraque des prêtres à Dachau*, Brepols, Paris, 1995, 175 p.

KELLER Stefan, *Délit d'humanité. L'affaire Grüninger*, D'en bas, Paris, 1994, 221 p.

KLEE Ernst, *Euthanasie im NS-Staat. Die Vernichtung lebensunwerten Lebens*, Fischer, Frankfurt am Main, 1993, 502 p.

KNOBLOCH Heinz, *Der beherzte Reviervorsteher*, Fischer, Frankfurt am Main, 1996, 181 p.

KOCH Ralf, *Medien mögen's weiß. Rassismus im Nachrichtengeschäft. Erfahrungen von Journalisten in Deutschland und in den U.S.A.*, D.T.V., München, 1996, 276 p.

LAJOURNADE Julien, *Le courrier dans les camps de concentration 1933-1945. Le système et le rôle politique*, L'image - Document, Paris, 1989, 177 p.

LAMBERT Annie, TOCZÉ Claude, *Etre juif à Nantes sous Vichy*, Siloë, Paris, 1994, 158 p.

LAMMEL Inge, *Jüdische Lebensbilder aus Pankow*, Hentrich, Berlin, 1996, 126 p.

LEMM Robert, *Die Spanische Inquisition : Geschichte und Legende*, D.T.V., München, 1996, 220 p.

LEVI Primo, *La colpa di essere nati, il diavolo nella storia, lager nazista e lager comunista, la nascita di Israele, perché scrivere*, Nord-Est, Padova, 1987, 75 p.

LEVI Primo, *La tregua*, Einaudi, Torino, 1963, 255 p.

LEVI Primo, *Se questo è un uomo*, Einaudi, Torino, 1961, 247 p.

LEVI Primo, *Le trou noir d'Auschwitz*, Passages, Paris, 1966, 2 p.

LEVIN Mikael, *Suche*, Gina Kehayoff Verlag, München, 1996, 269 p.

LEVY Paul, *Un camp de concentration français. Poitiers 1939-1945*, Sedes, Paris, 1995, 338 p.

LEY Michael, POLIAKOV Leon, *Genozid und Heilserwartung. Zum nationalsozialistischen Mord am europäischen Judentum*, Picus, Wien, 1996, 290p.

LHEUREUX Adolphe, BERNARDE Henri, CLASSE 38. *Souvenirs d'un Chasseur Ardennais devenu agent parachutiste*, Louis Musin, Bruxelles, 1979, 115 p.

LOEWY Hanno, WINTER Bettina (éd.), *NS- «Euthanasie» vor Gericht. Fritz Bauer und die Grenzen juristischer Bewältigung*, Campus, Fritz Bauer Institut, Frankfurt am Main - New York, 1996, 199 p.

LOISEAUX Gérard, *La littérature de la défaite et de la collaboration*, Fayard, Paris, 1995, 639 p.

LYONNET Jean, *L'affaire Paoli*, Bastion, Paris, 1964, 159 p.

MANOSCHEK Walter (éd.), *Die Wehrmacht im Rassenkrieg. Der Vernichtungskrieg hinter der Front*, Picus, Wien, 1996, 223 p.

MANSON Jean, *Leçons de ténébres. Résistants et déportés*, Plon, Paris, 1995, 253 p.

MARUEJOL René, VIELZEUF Aimé, *Le Maquis «Bir Hakeim». La Résistance en Cévenne et en Languedoc 1940-1944*, Lacour/Rediviva, Nîmes, 1990, 237 p.

MATERNE-PAHAUT Claire (éd.), *Dora, le camp du silence*, Communauté Française de Belgique, Direction des Lettres et du Livre, Fondation Roi Baudouin, Bruxelles, 1995, 135 p.

McCAGG William O., traduit par Myrto Gondicas, *Les Juifs des Habsbourg 1670-1918*, P.U.F., Paris, 1989, 478 p.

MOREL Marie-Rosel, *Het nationaal gedenkteken van het Fort van Breendonk*, K. U. L., Faculteit Letteren, Departement Geschiedenis, Leuven, 1995, 157 p.

MOREL Marie-Rosel, *Holocaustmemorialen in België*, K.U.L., Leuven, 1995, 202 p.

MORGANI Teodoro, *Ebrei di Fiume e di Abbazia (1441-1945)*, Carucci editore, Rome, 1979, 160 p.

MORSCH Günter, *Konzentrationslager Oranienburg*, Hentrich, Berlin, 1994, 228p.

MORSCH Günter (éd.), *Von der Erinnerung zum Monument. Die Entstehungsgeschichte der Nationalen Mahn- und Gedenkstätte Sachsenhausen*, Hentrich, Berlin, 1996, 325 p.

MORSCH Günter, RECKENDRESS Alfred (éd.), *1945. Befreiung Sachsenhausen*, Hentrich, Berlin, 1996, 150 p.

MOSCOVICI Jean-Claude, *Voyage à Pitchipoi*, Médium, Paris, 1995, 131 p.

MUEL-DREYFUS Francine, *Vichy et l'éternel féminin. Contribution à une sociologie politique de l'ordre des corps*, Seuil, Paris, 1996, 384 p.

NELKEN Halina, *Freiheit will ich noch erleben. Krakauer Tagebuch*, Bleicher, Gerlingen, 1996, 336 p.

NOVAK Ana, *Les beaux jours de ma jeunesse*, Balland, Paris, 1996, 221 p.

ORSKI Marek, *Gli italiani nel KL Stutthof. Włosi w K.L. Stutthof*, Muzeum Stutthof w Sztutowie, Danzig, 1996, 57 p.

ORSKI Marek, *Les Belges et les luxembourgeois au camp de concentration de Stutthof. Nederlanders in het concentratiekamp Stutthof. Belgowie, Holendrzy i Luksemburczycy w obozie koncentracyjnym Stutthof*, Muzeum Stutthof w Sztutowie, Danzig, 1996, 61 p.

OUZAN Françoise, avec une préface de André Kaspi, *Ces Juifs dont l'Amérique ne voulait pas. 1945-1950*, Complexe, Paris, 1995, 173 p.

PÄTZOLD Kurt, Schwarz Erika, *Auschwitz war für mich nur ein Bahnhof. Franz Novak - der Transportoffizier Adolf Eichmanns*, Metropol, Berlin, 1994, 240 p.

PERCHODNIK Calel, *Suis-je un meurtrier ?*, Liana Levi, Paris, 1995, 313 p.

PINTA Bernard, MOREL DE MARNAND Denise, *Les enfants de Pitchipoi*, France-Empire, Paris, 1994, 243 p.

PONTEVILLE Isabelle (éd.), *Récits de Guerre. Oorlogsverhalen*, Brussel-Bruxelles, 1996, 150 p.

POTOK Chaim, *Une histoire du peuple juif de ses origines à nos jours*, Ramsay, Paris, 1996, 609 p.

PRESSAC Jean-Claude, *Technique and Operation of the Gas Chambers*, Beate Klarsfeld Foundation, New York, 1989, 564 p.

QUERCIONI Mimma Paulesu, *L'erba non cresceva ad Auschwitz*, Mursia, Milano, 1994, 129 p.

RÄUBER Jörg, *Bestandsverzeichnis der Anne-Frank-Bibliothek. 1. Nachtrag (Stand Oktober 1994)*, Die Deutsche Bibliothek, Berlin-Leipzig-Frankfurt am Main, 1995, 161 p.

RIEDESSER Peter, VERDERBER Alexander, *Maschinengewehre hinter der Front. Zur Geschichte der deutschen Militärpsychiatrie*, Fischer, Frankfurt am Main, 1996 208 p.

ROSNER Judith, *Asylsuchende Frauen. Neues Asylrecht und Lagerpolitik in der Bundesrepublik Deutschland*, V.A.S., Frankfurt am Main, 1996, 131 p.

RUBY Marcel, *Le livre de la déportation. La vie et la mort dans les 18 camps de concentration et d'extermination*, Laffont, Paris, 1995, 451 p.

RÜRUP Reinhard (éd.), *1936 - Die Olympischen Spiele und der Nationalsozialismus. 1936 - The Olympic Games and National Socialism*, Argon, Berlin, 1996, 248 p.

SCHOENBERG Isaac, *Lettres à Chana. Camp de Pithiviers 16 mai 1941-24 juin 1942*, Cercil, Orléans, 1995, 164 p.

SCHREIBER Jean-Philippe, *L'immigration juive en Belgique du Moyen Age à la Première Guerre Mondiale*, U.L.B., Bruxelles, 1996, 324 p.

SEMPRUN Jorge, WIESEL Elie, *Se taire est impossible*, Arte Editions, Paris, 1995, 48 p.

STEINBERG Paul, *Chroniques d'ailleurs*, Ramsay, Paris, 1996, 190 p.

STREIBEL Robert, *Plötzlich waren sie alle weg. Die Juden der «Gauhauptstadt Krems» und ihre Mitbürger*, Picus, Wien, 1992, 277 p.

SUTIN Lawrence, *Eine Liebe im Schatten des Krieges*, Piper, München, 1995, 300 p.

SWIEBOCKI Teresa et Henryk, *Auschwitz. Les voix des ténèbres*. Annexe en français, Panstwowe Muzeum Oswiecim, Auschwitz, 1996, 20 p.

SWIEBOCKI Teresa et Henryk, *Auschwitz. Stimmen aus der Tiefe*, Panstwowe Muzeum Oswiecim-Brzezinka, Oswiecim, 1995, 107 p.

SZITA Szabolcs, *Utak a pokolból. Magyar deportáltak az annektált. Ausztriában 1944-1945*, Metalon Manager Iroda KFT, Budapest, 1991, 280 p.

TAJCHNER Henri, *Trois ans dans l'enfer d'Auschwitz*. Témoignage recueilli par Bruno Vouters, La Voix du Nord, Lille, 1995, 101 p.

TILLARD Paul, *Le pain des temps maudits*, Julliard, Paris, 1995, 213 p.

ULSHÖFER Helmut (éd.), *Zwischen den Welten. Autobiografie des Antifaschisten Willy Eucker*, V.A.S., Frankfurt am Main, 1993, 226 p.

ULSHÖFER Helmut (éd.), *Liebesbriefe an Adolf Hitler - Briefe in den Tod. Unveröffentlichte Dokumente aus der Reichskanzlei*, V.A.S., Frankfurt am Main, 1994, 91 p.

VAN DEN BERGHE Gie (éd.), *Au camp de Flossenbürg. Témoignage de Léon Calembert*, Commission Royale d'Histoire, Bruxelles, 1995, 92 p.

VAN DER VELPEN Jos, *Horizons noirs. L'extrême-droite en Europe*, Le temps des Cerises et E.P.O., Bruxelles, 1996, 244 p.

VAN DOORSLAER Rudi, *Kinderen van het getto. Joodse revolutionairen in België 1925-1940*, Amsab et Hadewijch, Gent-Antwerpen, 1995, 252 p.

VAN CAMP Hélène, *Chemin faisant avec Jacques Derrida*, Harmattan, Paris, 1996, 129 p.

VAN WEST Charles, *Témoignage d'un ressuscité 1913-1945*, Bruxelles, Tome 2, 1996, 255 p.

VERDIER Raymond, DECAUX Emmanuel, CHRETIEN Jean-Pierre (éd.) Rwanda. *Un génocide au XXe siècle*, Harmattan, Paris, 1995, 263 p.

VÖGEL Bernhild, *Entwurzelt. Displaced Persons im Salzgittergebiet*, Arbeitskreis Stadtgeschichte e.V., Salzgitter, 1994, 197 p.

VON FREYBERG Jutta, *Wir hatten andere Träume*, V.A.S., Frankfurt am Main, 1995, 214 p.

WIESEMANN Falk, *Die Vorgeschichte der nationalsozialistischen Machtübernahme in Bayern 1932-1933*, Duncker & Humblot, Berlin, 1975, 307 p.

WINOCK Michel, *Histoire de l'extrême-droite en France*, Seuil, Paris, 1993, 311 p.

ZAGDANSKI Stéphane, *De l'antisémitisme*, Julliard, Paris, 1995, 215 p.

A propos de Ethel Rosenberg, Neue Kritik, Frankfurt am Main, 1996, 137 p.

Das Urteil von Nürnberg 1946, D.T.V., München, 1961, 305 p.

Le traumatisme et l'effroi. Aspects psychopathologiques du traumatisme. Séminaire Psychiatrie, Psychothérapie et Culture(s), organisé par l' Association Parole Sans Frontière. Actes du Séminaire, Association Parole Sans Frontières, Conseil de l' Europe, Strasbourg, 1996, 228 p.

Un pas, encore un pas... pour survivre, Martelle, Amiens, 1996, 404 p.

De Auschwitz Stichting geniet steun van de stad Brussel; de Nationale Loterij; de Executieve van de Vlaamse Gemeenschap; het Ministerie van Cultuur van de Vlaamse Gemeenschap; het Ministerie van onderwijs en openbaar Ambt van de Vlaamse gemeenschap, het Ministerie van Economie, Buitenlandse Handel, Gezondheidsbeleid en Bijstand aan personen van de Brusselse Hoofdstedelijke Executieve; het Ministerie van Financiën en Begroting, Ambtenarenzaken, Externe Betrekkingen, Cultuur en Gezondheidsbeleid van de Brusselse Hoofdstedelijke Executieve; het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek; de Vice-Premier van de Vlaamse regering; het Ministerie van Justitie; het Ministerie van Verkeerswezen, van Openbare Besturen en van de Regie der Gebouwen; het Ministerie van Financiën; het Ministerie van Binnenlandse Zaken; de Provincie Antwerpen; de Provincie Limburg; de Provincie Oost-Vlaanderen; de Provincie Vlaams-Brabant, PV-Verzekeringen, Europese Unie en individuele schenkers. Aan hen allen onze hartelijke dank.

